

ԾԱՆԻԿ

հանդէս կ'իսկանես

Գրական, Գիտական
է
Գեղարդիեսական

Ժե. ՏԱՐԻ
Նոր Հրգան թիւ 7

ԳՐԱՐԱԾԻՆԵՐ

ՄՈՒՇԵՂ ՎԱՐԴԱՊԵՏԷ
ԱՆՓՈՍԼԱՆԷ
ԲԺԻՇԿ ՎԱՀՍԵ ԱՐԾՐՈՒՆԷ
ԼԵՒՈՆ ՔԻՐՐՇՃԱՆԷ
Մ. Ա. ՊԱՐՍԱՄԵԱՆԷ
ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՀԱՄԱՄՃԱՆԷ
ՄԷՐՄԷՏԷՍԷ
ԱՐԱՄ ԱՆՏՈՆԵԱՆԷ
Է. ՄԷԶՆԻՔՈՅԷ

ԳՐԱԺՈՒՆ ՆԱԼՆ-ՊԵՊԻԿԵԱՆ, Կ. ՊՈԼՍ

Ս. ԱՎԱԵԼ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՄՈՒՇԵՂ ՎԱՐԴԱՊԵՏ.—Կը քարեւեմի բայց չեմք խօսիր . . .	289
ԱԼՓԱՍԼԱՆ.—Սպանիական երգեր (Բանաստ.) . . .	293
ԲԺԻՇԿ ՎԱՀԱՆ ԱՐԾՐՈՒՆԻ.—Ըմբռնումներ կնոջ մասին . . .	295
Է. ՄԷՉՆԻՔՈՑ.—Անհասը կենդանական աշխարհին ու մարդ- կային ընկերութեան մեջ . . .	299
Մ. Ա. ՊԱՐՍԱՄԵԱՆ.—Օր մը երբ (Բանաստ.) . . .	309
***.—Նախնի ծովամարտերը.—Խայրէսթին Պարպարոսս փաշա . . .	310
ԼԵՒՈՆ ՔԻՐԻՇՃԵԱՆ.—Պատահանին աղջիկը (Բանաստ.) . . .	313
ԱՐԱՄ ԱՆՏՈՆԵԱՆ.—Օրում գրականութիւնը (Բ. Լրագրու- թիւնը) . . .	314
ՄՈՒՇԵՂ ՎԱՐԴԱՊԵՏ. Արմաշ (Երեկ եւ այսօր) . . .	324
ՄԷՐՍԷՏԷՍ.—Միջազգային կեանքը (Բրոնիկ) . . .	331
ԾԱՂԻԿԻ այս քիւր կը պարունակէ նաեւ Դեր. Տ. Եղիշէ եպիսկ. Դուրեանի եւ Տ. Թորգոմ Ծ. վրդ. Դուշակեանի պատկերները:	

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐ

ՊՈԼՍՈՑ ՀԱՄԱՐ	
Տարեկան (24 թիւ) 45 դրուչ. Վեցամսեայ (12 թիւ) 23 դրուչ :	
ԳԱՆՍՈՒՆԵՐՈՒ ՀԱՄԱՐ	
Տարեկան (24 թիւ) 54 դրուչ. Վեցամսեայ (12 թիւ) 27 դրուչ :	
ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆԻ ՀԱՄԱՐ	
Տարեկան (24 թիւ) 12 ֆրանք :	

Զեռէ՛ քիւր 2 դրու

Բաժանորդագրութիւնները թիւի վրայ կը հաշուուին :
Ծանուցման, բաժանորդագրութեան եւ թերթին վերաբերող
ամէն կարգի դործառնութեանց համար դիմել մի՛ միայն՝

{زاغيك غزتهسى}

درعليه ده اسكى ضبطيه جاده سنده ۷۲ نومرو

Կ Ի Ս Ա Մ Ս Ե Ա Յ «Ծ Ա Ղ Ի Կ»

Կ. Պոլիս, Էսկի-Չապթիէ փողոց, թիւ 72

JOURNAL "DZAGHIK,"

Constantinople, Rue Eski-Zabtié, N° 72.

ՇԱՀԻԿ

ԿԻՍԱՄՍԵԱՅ ՀԱՆԴԵՍ

ԺԷ. ՏԱՐԻ (572) — ԹԻԻ 7

40 ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 1904

ԿԸ ԲԱՐԵԻՆՔ՝ ԲԱՅՑ ԶԵՆՔ ԽՕՍԻՐ

Մեր օրուան գրականութեան մէջ լայն բաժին մը գրաւած է կեղծ քաղաքավարութիւնը: Տափակ շողքորդութիւնը գրչի առաջին հարուածին հետ կը ծնի ու կը մեծնայ, եւ շատեր մոռցած կը թուին ըլլալ շատ գեղեցիկ պատուէր մը, որ կ'ըսէ. «Մի՛ թողոր լեզուիդ, որ խորհուրդէդ առաջ քալէ»: Ծշմարտութեանց վրայ ձեւուած խորհուրդներ եւ պարտաւորութեանց համաձայն ապրուած կեանքեր ցանցառ բացառութիւններ միայն կը կազմեն. մինչ ընդհակառակը, սովորութիւնը եւ չա՜ր երկու զօրաւոր ոյժեր են, որոնց տրամադրութեան տակ դրած ենք մեր գրիչը, մեր գրական բոլոր կարողութիւնները: Շատ անգամ մենք հրաժեշտ կու տանք մեր համոզումներուն, կը լքենք զանոնք առանց բանաւոր պատճառի, մեր կողմէն ստեղծուած կեղծ արդարացումի մը վրայ հիմնուելով, ու կը ջանանք, բոլոր գրական ճարտարութիւններս կը թափենք համոզելու մեր դիմացիները, մեր արդարացումը իբր բանաւոր կլլեցնելու համար: Ի՛նչ փոյթ մեզի թէ, մենք բուն իսկ մեր ներքին համոզումներուն, սկզբունքներուն կը հակասենք: Այդ պարագային նոյն իսկ մեր գիտակցութիւնը կը թմրեցնենք մեր խղճին խորը՝ հակասական երեւոյթներու հանդիսատես չըլլալու համար: Այս երեւոյթները կարծեմ թէ ինքնին բաւական են մեզ համոզելու համար թէ՛ ո՛րքան կը ստորնացնենք գրականութիւնը: Պէտք է գրականութիւնը եւ գրչի մարդերը վարձատրուին. ասիկա պահանջն է ամէն անոնց, որոնք կ'ըմբռնեն գրականութեան կատարած դերը, եւ գրչի մարդերուն կոչումը: Բայց ելլել գրիչը եւ ինքզինքը տրամադրելի ընել յաճախորդներու առջեւ, ճիշդ այն մարդոց նման, որոնք տուն կամ սենեակ վարձու կու տան

ուրիշներու, կը նշանակէ, թէ տակաւին չէ՛ր մըռնուած գրչին ար-
ժանիքը, կը նշանակէ, թէ գրիչը փոխանակ իր տիրոջ հաւատարիմ
եւ ամենալստահելի ընկերը ըլլալու, անոր գերին եղած է պար-
զապէս, ուրիշներուն տրամագրելի մէկ հարձը, որ ամէնուն երե-
սին կը ժպտի, վճարուած դրամին համեմատութեամբ:

Գրչին ու անոր տիրոջ միջեւ տեղի ունեցած այս անբարոյիկ
խզումէն վերջ, ուր երկուքը այլ եւս հաշտ աչքով չեն կրնար նա-
յիլ իրարու, եւ ուր վստահութիւնը պարապ բառ մը միայն կը
մնայ, այլ եւս գրականութիւնը վար կ'իջնէ իր դիւցական եռոտա-
նիէն. չի յուզեր, չի դիւթեր, չի բարձրացներ, չի ցնցեր հոգիները,
չի մաքրեր զգացումները, չ'աղնուացներ բարքերը, չ'աստուածա-
ցըներ սկզբունքները, եւ ալ դիւրաւ իրաւունք կու տայ կրէպիյ-
եօնի որ կ'ըսէ. «Այն օրէն որ խորապէս ճանչցայ մարդերը, նախ-
ընտրեցի շուներու ընկերակցութիւնը»: Որովհետեւ ողբերգուն
տեսած էր, թէ շուները շատ աւելի հաւատարմութիւն ցոյց կու
տան, եւ շատ աւելի վստահութիւն կը ներշնչեն իրենց վարմուն-
քին մէջ:

Կ'ըմբռնեմ թէ հաճոյակատարութիւնը քիչ կամ շատ համեմա-
տութեամբ մտած է մեր ամէնուս ոսկրին ծուծը, կ'ըմբռնեմ, թէ
ձեւակերպական յարգանքի զգացումը քաղաքավարութեան մէկ
մասը կը կազմէ: Բոլոր հոգիովս, սակայն, պիտի բողբջի, եթէ
այդ հաճոյակատարութիւնը, եւ այդ ձեւակերպական յարգանքի
զգացումը աճաբարական ոստումով մը գային մեր ամբողջ սկզբ-
բունքներուն եւ համոզումներուն տեղը բռնելու, եւ գրականու-
թեան տալու չողմքի ու վաճառաշահութեան յատկանիշ մը: «Հա-
ճոյակատարութիւնը աղի պէս է, պէտք է զգուշութեամբ գործա-
ծել զայն», ըսուած է իրաւամբ: Թոռլցիկ խօսակցութիւններու
մէջ խառնուած հաճոյակատարութիւնը վայրկենական տպաւորու-
թիւն մը միայն կ'ընէ խօսակիցներու նեղ շրջանակի մը մէջ. մինչ-
դեռ գրական հաճոյակատարութիւնը համեմատաբար տեւական
հանգամանք մը ունի, որ սխալ կ'առաջնորդէ, կը մոլորեցնէ հան-
րութեան դաւանանքը, եւ աղնուութիւնն ու անկեղծութիւնը կը
սպաննէ անոնց մէջ: Գրչին առաքելութիւնը նուիրական է. բա-
նով մը չի կրնար փոխարինուիլ անիկա: Իր միակ փոխարինու-
թիւնը անհատին ուղիղ, բանաւոր, անկաշկանդ եւ անաշառ հա-
մոզումներուն թարգմանութեանը մէջ միայն կը կայանայ:

Հետեւաբար աւելի գրչի մարդիկ պէտք է գնահատեն անոր
արժէքը, եւ զայն միշտ վեր բռնելու տրամադիր ըլլան: Շուկայի
ու փողոցային կարծիքի հոսանքը պէտք է որ հոսի գրչին ծայրէն,
ուրկէ անկեղծ համոզումներու արգար հոսանքը կը սիրենք տես-

նել: Պէտք է որ գրչի մարդը իր հոգիին հետ խօսի, ու նաեւ խօսի հանրութեան հոգիին հետ, ապահով ըլլալով թէ հոգեկան այդ խօսակցութիւնը իրեն առջեւ մշակուելու արժանի դաշտ մը պիտի բանայ գրականութեան: Մինչեւ որ այդ ներքին ու հիմնաւոր հաղորդակցութիւնը գոյութիւն չունենայ գրչի մարդուն համար, իր եւ ժողովրդեան հոգիին հետ, մեծ քան մը չպիտի կրնանք ապասել օրագրութենէն ու գրականութենէն: Ձեւական յարգանքները որոնք առանց հիմի կը մնան, արտաքին պատկառանքը որ հոգիէն չի բղխիր, կեղծաւոր մտածումը որ բաւարար հաւատք չունի իր եւ ուրիշներու կոչումին վրայ, ո՛չ գրականութիւնը կրնան բարձրացնել եւ ո՛չ ալ արժանիք մը տալ գրողին: Վոլթէր օր մը իր բարեկամներէն մէկուն հետ չրջագայած միջոցին իրենց քովէն կ'անցնի քահանայ մը, որ Ս. Հաղորդութիւն կը տանէր հիւանդի մը: Վոլթէր իր գլխարկը կը հանէ ինչան յարգանաց, Բարեկամը կը դարմանայ իմաստասէրին այս վարմունքին վրայ, եւ կը հարցունէ թէ արդեօք հաշտութեամբ էր Աստուծոյ հետ: «Զիրար կը բարեւենք, բայց իրարու հետ չենք խօսիր բնաւ», կ'ըսէ Վոլթէր:

Այս պզտիկ պատմութիւնը Վոլթէրի բովանդակ կեանքը կը յատկանշէ, եւ եթէ կ'ուզէք, կր յատկանշէ նաեւ մեր մէջ կեանքը գրականութեան այն մարդերուն, որոնց գրիչը աճուրդի հանուած ապրանք մըն է, որ կը բարեւէ ամէն անոնք, որոնք ռակիե ժպիտ մը ունին իրենց չրթունքին վրայ: Եթէ Վոլթէր առանց ձեւակերպական բարեւով մը բաւականանալու, հոգը ունենար խօսելու նաեւ Աստուծոյ հետ, պիտի կրնար համոզուիլ, թէ իրմէ 150 տարի վերջ, Ճենովրայի իր սենեակը Աստուածաշունչի Ընկերութեան մը գրատունը պիտի ըլլար, ճիշդ այն սենեակը, որուն մէջ ինք նստած, հեգնական ծիծաղը իր չրթունքին վրայ, կ'ըսէր. «ԺԹ. դարը սկսելէն առաջ, Քրիստոնէոսութիւնը աներեւոյթ պիտի ըլլայ աշխարհիս վրայէն»:

Կամայականութիւններով, խեղաթիւրումներով, չհաղէտ նուկատումներով ու չիլ տեսութիւններով տրուած վճիռները, կատարուած գնահատումները ապագան կը սրբագրէ այնքան անաչառօրէն, եւ գրականութիւններն անգամ, որոնք այս ոգիով միայն ներշնչուած են, չեն կրնար երբեք տոկալ ապագային վճռին առջև:

Այն իրաւացի դիտողութիւններու շարքին մէջ, ուր գրագետին նիւթական ու բարոյական վիճակները պարզուեցան, եւ աշխարհաբար լեզուի միօրինակութիւնը պահանջելու փորձերը եղան իրաւամբ, կ'արժէ որ նկատողութեան առնուին նաեւ այն մանր պարագաները, որոնք բուն իսկ գրագետներու մէջէն կը ծնին, ու կը ստորնացնեն թէ՛ գրականութիւնը եւ թէ՛ գրագետները: Գրչին

բարոյական ազդեցութեան յարատեւ պահպանութիւնը անհրաժեշտ պէտքն է գրականութեան պատգամախօս գիրքին, եւ գրագէտներու առթելիք հիացումին։ Շատ անգամ մեր այս կամ այն կացութեան իբրեւ չքմեղանք՝ մեզմէ դուրս կը փնտռենք մեր գրական անկումին պատասխանատուները, առանց գիտնալ ուղեւորութէ մեր վիճակին պատասխանատուները մենք ենք, մենք ենք որ առաջին քայլը կ'առնենք գրական ստորնացումին, մեր գրիչը փոխ կու տանք ուրիշներու անձա՛հ եւ անիրաւ զարդարանքին, կը քաջալերենք յոռին, տկարը, ապիկարը, նոյն իսկ զեղծումը, եւ տակաւին կը սպասենք, որ գրականութիւնը կախարդանք մը ունենայ, եւ գրագէտը՝ պարկեշտ կերպով ձեռք բերուած բարոյական գնահատում եւ նիւթական դիւրակեցութիւն։ Իր համոզումներուն եւ իր գրչին նուիրականութիւնը չկրցող գնահատող գրագէտը ամէնէն մեծ անբարոյութիւնը կը գործէ քաջալերանքի եւ վարձատրութեան սպասելով։ Օրագրողին կամ գրագէտին այդ գրչական վաճառականութիւնը կը կատարուի ճիշդ այդ ժողովուրդին հետ, որուն մէջ իր գիրքը պահել կը ջանայ գրագէտը։ Կը պատմուի թէ՛ Սէն-Սիւլբիսի ծխատէր քահանան՝ Լինկէ՛, օր մը միլիոնատէր հիւանդի մը սնորհին մօտ գնաց, ու իր բոլոր բարեպաշտ խորամանկութիւնները բանեցուց համոզելու համար ծերունին, որպէս զի կարեւոր գումար մը կտակէ։ Ծերունի միլիոնատէրը, որ նոյն իսկ իր օրհասին մէջ պահած էր իր նուրբ զուարթամտութիւնը, զժուարաւ իր գլուխը քահանային դարձնելով ըսաւ. «Պարո՛ն, ձեր թուղթերը լաւ պահեցէք, որովհետեւ բոլոր խաղը կը տեսնեմ կոր»։ Չէ՛ք կարծեր թէ գրականութեան եւ գրագէտներու հանդէպ—խօսքս ամէնուն չէ անշուշտ— ժողովուրդին ցուրտ վերաբերումը մահաւերձ միլիոնատէրին տուած պատասխանին լուռ կրկնութիւնը եղած ըլլայ շատ անգամ։

Գրականութեան անունով հիմնաւոր գործ մը կատարած ըլլալու համար գրագէտին պարտականութիւնն է գաղափարին, համոզումին եւ ներկայացող պարագային առջեւ կանգ առնել պահ մը, հոգիով խօսիլ անոնց հետ, առանց պարզ բարեւի դարպասուն մօլ մը անցընելու, եւ հաւատալ սա շատ ճշմարիտ սկզբունքին, թէ ուղղամիտ գնահատումներով, անաչառ դատաստաններով եւ գրական պարկեշտութիւնով միայն գրագէտները պիտի կրնան ինքզինքնին ապրեցնել, եւ ապրեցնել գրականութիւնը։

ՄՈՒՇԵՂ ՎԱՐԳԱՊԵՏ

ՍՊԱՆԻԱԿԱՆ ԵՐԳԵՐ

Ֆրանսացի ծանօթ բանաստեղծ մը, Պ. Էմիլ Պլեմօն, վերջերս հրա-
տարակած էր բարգմանութեանց հասօր մը.—Les beautés étrangères,
—ամբողջովին նուիրուած օտար ազգերու բանաստեղծական ար-
ճադրութեանց: Աղետաւոր է՞. Փանոսեան՝ յո Ֆրանսա նանչցած
է Էմիլ Պլեմօնը, եւ անոր հետ մասնակցած է այն բանաստեղծական
մրցումին՝ որուն մէջ ինք, Հայ մը, առաջին մրցանակը պիտի ըս-
տանար, «Ծաղիկ»ի համար այդ հասօրէն բարգմանեց հետեւեալ
հինգ սիրուն կտորները որոնք սպանիական ժողովրդային սիրերգներ
են, պատուաբեր օրհա՛ն զիրենք յղացող ժողովուրդին, այնքան ալ
իրենց կրկնակ բարգմանիչներուն:

ՅԱՅԳԵՐԳ

Աշխարհի զանձերն ինձ չեն պիտանի . . .

—Մըսածե՛ք վըրաս, խունիկդ երբ տանի:

Ի՛նչ փոյթ ժամերն որ կ'անցնին վաղաշէջ . . .

—Մըսածե՛ք վըրաս փողոց երազիդ մէջ:

Ի՛նչ հոգս ամեն ցաւ, զրկանք ու վըրնաս . . .

—Յիշե՛ք զիս երբ որ առտուն արթըննաս:

ԱՅԳԵՐԳ

Երբ երազես. ննջես դու.

Գիշե՛ր տիրե մեր վերեւ.

Զարթնումդ ա՛յզն ե յուսատու

Որ տիեզերքին տայ բարեւ:

Ճակտիդ վըրայ վարդափայլ՝

Հերֆդ որ քափին յորդօրեն

Արեգակին ոսկեշռայլ

Ճաճանչներովն հիւսուեր են:

Եւ քարմագեղ ֆու բերան

Աղեղ մըն ե յաղքալար,

Ուրկե նետը կը սուրան

Մեր սիրտերը խոցել յար . . . :

ԿՐԿՆԱԿ ԵՐԱԶ

Ծանր ու խոր փունիս մէջ, անցեալ առտու,
Կ'երագէի թէ զիս սիրէիր դու.
Սակայն կ'ըզգայի, անսիրտ պաշտելիս,
Թէ երագի մէջ կը սիրէիր զիս . . . :

Ցաւն ալ, սիրտերուն հեզ ու վշտահար,
Այսպէս, բընաւ դուր ու դադար չի տար.
Եւ կը տառապին անոնք յարածաւ,
Երագի մէջ անգամ:

ԵԿՔԱՆԻԿԻՆ

Սիրուն, երջանիկ,
Զրուար եկեանիկ,
Որ աղմըկալից ձայնիկդ ես ձրգեր
Ու կը ճրոռուողես զարունի երգեր
Զե՛ս յիշեր բընաւ
Թէ՛ այս անիրաւ
Կեանքին մէջ չիկայ ժպի՛տ մը փաղցրագին,
Որ արցունք թափելը չիտայ մեր աչքին:

ՍՏՈՒԳՈՒԹԻՒՆ

Անցեալն ի՞նչ է:—Շուք մը տառ:
Ապագա՞ն:—Մըքին անտառ:
Իսկ ներկա՞ն:—Փայլակ մը սուր:
Մարդու կեանքն հապա:—Շոգի,
Որ կը ցնդի փանափի՛
Զորս հովերուն անձնատուր:

Տժգոյն ուրուներ, կորե՛ք.
Յորձանուտ հիւշե՛ներ հեզ
Զոր տարտնակ ամեն հով.
Այս աշխարհիս վրայ խախուտ՝
Ամեն բան երազ եւ սուտ,
Մահն է միայն ապահով:

ԸՄԲՌՆՈՒՄՆԵՐ ԿՆՈՋ ՄԱՍԻՆ

Ա.—ՀԻՆ ԴԱՐԵՐՈՒ ՄԷՋ

Աղջիկը, որուն աշխարհք գալը, ինչպէս տեսանք, աղէտ կը համարուէր, մեծնալով ալ նոյն արհամարհանքին, նոյն խուլ թըշնամանքին ենթակայ կը մնայ: Ձայն կը պահեն իբր վաճառքի ապրանք, կամ իբր տան բանուոր ոյժ, ու բանուորի ապագայ մայր: Քանի մը կ'իսավայրենի երկիրներու մէջ, աղջիկը անուն անգամ չունի. զինքը քոյր կամ դուստր կը կոչեն. իսկ ամուսնանալէն վերջ, կ'ընդունի այն տեղին անունը՝ ուր կատարուած է ամուսնութիւնը: Չինական երկիրներու մէջ, ինչպէս նաեւ ուրիշ տեղեր՝ կինը չի կրնար տղամարդոց հետ սեղան նստիլ: Հիւսիսային երկիրներու մէջ՝ կինը իրաւունք չունի այժեամի միտ ուտելու:

Մենք ասկէ սով թուեցինք կարգ մը պատճառներ որոնք կը բացատրեն թէ ինչո՞ւ այդ տեսակ վարմունք մը ցոյց կը տրուի կանացի սեռին նկատմամբ: Անոնցմէ զատ կան նաեւ կարգ մը ուրիշ պատճառներ՝ որոնք զեռ իրենց որոշ դերը կը խաղան անքաղաքակիրթ երկիրներու մէջ, եւ որոնց ծնունդ տուած են կնոջ դաշտանի ու ծննդաբերութեան նկատմամբ գոյացուած կարծիքները: Դաշտանն ու ծննդաբերութիւնը, թէեւ կնոջ յօրինուածութեան բնախօսական պաշտօններն են, բայց անքաղաքակիրթ աղբերու մէջ՝ արատաւորող ու պղծող կը նկատուին: Հայերու մէջ իսկ, շատ տեղեր, ծննդկանը պիղծ կը համարին. անոր բաժակը, ամանը, պատառաքաղն ու դանակը զատ տեղ կը պահեն, եւ թոյլ չեն տար որ իր ձեռքով ո՛ր եւ է բան մը վերցնէ: Կինն իսկ այդպէս համոզուած է, ու կը հաւատայ թէ իրաւունք չունի տարբեր վարուելու. այնպէս որ, ծննդկան մը կրնայ բոլոր օրը անօթի մընալ ու ձեռքը բանի մը չդպնել՝ եթէ իրեն հաց տուող մը չըլլայ: Մինչեւ անգամ ծննդկանին ամբողջ տունը պղծուած կը նրկատուի, ու զայն մաքրելու համար քահանայ կը հրաւիրուի:

Կնոջ անմաքրութեան գաղափարը կը պահպանուէր ու կը շահագործուէր քուրմերու, եւ նոյն իսկ աւելի ուշ՝ քրիստոնէական պաշտօնեաներու կողմէ, եւ այսպէսով՝ տղամարդ հոգեւորականը իրեն համար մենաշնորհ մը կը դարձնէր հոգիի փրկութիւնը: Կինը զոհաբերութեան իրաւունք անգամ չունէր. զոհը՝ տան տղամարդը պիտի բերէր: Այլ եւ այլ ազգեր տակաւին կը կասկածին կնոջ հողի ունեւէտուն, եւ համոզուած են թէ կնոջ Արքայութիւնը էրիկմարդոց Արքայութեանն տարբեր է: Հիներն ալ համոզուած էին թէ կանանց սեռը՝ հանդերձեալ կեանքին մէջ մռայլ դժոխքի

մը խորը պիտի ապրի, եւ հոն՝ Բէհեզերուդի իշխանութեան տակ՝ ընդմիշտ պիտի թափառի ուրուականներու պէս:

Քրիստոնէական ուսմունքը մեծ մասամբ ոչնչացուց կնոջ մասին գոյացուած այս անվայել համոզումը, զոր տակաւին մինչեւ մեր օրերը կը պահեն նոյն իսկ յայտնի խորհողներ: Մենք շատ կը շեղէինք մեր նիւթէն՝ եթէ աշխատէինք պատկերացնել այն տարօրինակ ու վայրենի կարծիքները որոնք ամէն տեղ տիրած են ու կր տիրեն աղջկան եւ կնոջ մասին: Այդ կարդի պայմաններու մէջ, ի հարկէ դժուար է խօսիլ հաւասարութեան, սիրոյ ու համակրանքի մասին: Կնոջ նսեմութեան, կնոջ անմաքրութեան գաղափարով լեցուած տղամարդը բնականաբար չի կրնար ըմբռնել սիրոյ զգացումին փափկութիւնը, որովհետեւ չի կրնար այդ զգացումը զանազանել տոփանքի հաճոյքէն:

Շատ տեղեր՝ տոփանքի հաճոյքը ուղղակի հիւանդութեան ու մոլութեան երեւոյթը ստացած է: Տղամարդը կարելի եղած ամէն բան կ'ընէ իր կինը ուրիշի աչքէն պահելու, միայն իրեն սեփականացնելու համար: Զորս պատի մէջ կը փակէ զայն, վրան հըսկողներ կը դնէ, եւայլն: Տղամարդուն այս խանգոտութիւնը, որ սիրոյ հետ գործ չունի, առաջ բնած է վայրագ սովորութիւն մը, — այրի կնոջ սպանութիւնը իր ամուսնին գերեզմանին վրայ: Հրնդկաստանի, Բերուի եւ Մեքսիկայի մէջ, այրի կինը ողջ ողջ կը թաղէին ամուսնին քովը եւ կամ կ'այրէին անոր դիակին հետ: Որ եւ է մեծատան մը մահուընէն վերջ, անոր բոլոր կիներն ալ կ'այրուէին: Կիները՝ համոզուած ըլլալով որ իրենց ամուսնին մեռնելէն վերջ իրաւունք չունին ապրելու, սրբազան պարսօք մը կը նկատէին անոնց դիակին հետ ոչնչանալը: Իսկ եթէ արգիլուած ըլլար հրապարակաւ կատարել այդ արարողութիւնը, կը հեռանային, անտառներ ու գաղտնի տեղեր կ'երթային ինքզինքնին սպաննելու: Կարգ մը հեղինակներ կը հաւաստեն թէ մի միայն Հրնդկաստանի մէջ, ամէն տարի 30,000 այրի կիներ կը զոհուէին:

* * *

Եթէ կինը բազմաթիւ ազգերու մէջ այս աստիճան իրաւազուրկ էր, աղջիկը միանգամայն ստրուկ էր: Ան ո'չ թէ միայն իր հօրը գոյքն էր, այլ նաեւ կախում ունէր իր եղբորմէն, այն սկրզբունքի հիման վրայ՝ թէ տղամարդն է օճախին տէրը: Նոյն իսկ դասական երկիրներու մէջ (Յունաստան եւ Հռոմ), մինչեւ անգամ մայրը պիտի խոնարհէր իր որդւոյն առջեւ (1): Հայրն ու եղ-

(1) Թէլեմաք կ'իթէ իր մօրը. — «Ե՛ս դարձիւ կիներուդ մօս, քու գործերուդ պարագէ, ճախորակիդ վրայ հսկէ. եւ աղախիններուդ աշխատութիւնը որոգէ. ո՞րովհետեւ այստեղ միայն տղամարդիկ իրաւունք ունին կարծիք յայտնելու, եւ ամէնէն առաջ իրաւունքը ինծի կը պատկանի, քանի որ ե՛ս եմ տանուէրը»:

բայրը իրաւունք ունէին ծախելու տան աղջիկը, եւ կամ զայն նուիրելու իրենց ուզած անձին: Շատ տեղեր մինչեւ հիմայ գոյութիւն ունի հիւրասիրութեան այդ քստմնելի եղանակը, որուն համաձայն՝ տանտէրը գիշերը իր հիւրին ծոցը կու տայ իր կինն ու աղջիկը: Հասունցած աղջիկը այսպէսով արժէք կը ստանայ, եւ եթէ ընտանիքին համար մեծ օգտակարութիւն մըն ալ չունենայ, գոնէ կրնայ վաճառքի ապրանք դառնալ: Եւ այս կենդանի ապրանքը աւելի աժան եղած է քան շատ մը անկենդան իրեր: Մովսէսի օրէնքով՝ կինը ստրուկի մը համարժէք էր. կան աղքեր՝ որոնց մէջ, մեր դրամով, կինը հազիւ թէ մէկ մէծիտի գումար մը կ'արժէր: Աղջիկ գնողը իրաւունք ունէր լաւ մը զննելու իր գնելիք ապրանքը, եւ ատկէ մնացած է շատ տեղեր՝ նորհարօր պահէն առաջ մերկացնելու եւ զննելու սովորութիւնը, զոր կիներ կը կատարեն:

Քրիստոնէութեան ամուսնական դրութիւնը չընդգրկած ազգերու մէջ կնոջ առեւտուրը շատ տարածուած էր: Մինչեւ այսօր, հակառակ քաղաքակիրթ եւրոպայի դրած արդելքներուն, «կենդանի ապրանք»ի վաճառականներ չեն պակսիր եւ ի գործ կը զննն իրենց չարաշահութիւնը, մատաղ աղջիկներ որսալով այլ եւ այլ հնարքներով: Հնդկական երկիրներու մէջ, տակաւին պահուած է ուրիշ սովորութիւն մը, — աղջկան ընծայաբերումը տաճարին, — որուն շնորհիւ նախնի քուրմերն ու միջնադարեան կաթողիկ մենաստանները այնքան անմեղ աղջիկներ կը հրապուրէին, եւ կըրօնքի պաշտաման յառնակցուած հաստատութիւնները զիջխուսութեան եւ անառակութեան որջեր կը դարձնէին:

Առ հասարակ, հին քաղաքակրթուած երկիրներու մէջ, աղջիկը կը վայելէր աւելի անկախութեան նշոյլներ, որոնք վերջէն ջնջուած են բոլորովին: Այսպէս՝ Եգիպտոսի մէջ, մինչեւ սեմական ցեղերու տիրապետումը, կինը ազատ էր նոյն իսկ հասարակական գործերու մասնակցելու: Հրեաներու մէջ աղջիկն ու կինը (գոնէ հին դարերու ընթացքին), տղամարդոց հաւասար իրաւունքներ կը վայելէին:

Աղջիկը ազատ էր եւ է նաեւ լեռնաբնակ ցեղերու մէջ, ինչպէս լեռան այծեամն ու այն քամին՝ ու չարունակ իր վրանը կը դղրդէ: Իբր թափառական՝ վարժուած ըլլալով արկածալից կեանքի, միշտ դէմ առ դէմ բխրաւոր պատահարներու, պնդուած՝ բռնութեան եղանակներու լիտիոխման մէջ, լեռնաբնակ աղջիկը ըստիպուած է իր յոյսը իր վրայ միայն դնել, եւ այդ պատճառաւ քաջ ու անվախ է տղամարդու մը պէս: Ամբողջ օրը կ'առնէ իր հօտը ու կ'անհետանայ սարերուն մէջ, չվախնալով ո՛չ մէկ բանէ,

— ո՛չ գայլէն, ո՛չ անձրեւէն, ոչ ալ երիտասարդ հովուին հրապոյր-
ներէն, — որովհետեւ տէր է իր գլխուն եւ իր կամքին:

* * *

Իբրեւ ընդհանուր կանոն պէտք է ընդունիլ թէ նստակեաց
աղգերու մէջ աղջկան ազատութիւնը չատ աւելի սահմանափակ-
ուած է, քան թափառական ցեղերու մէջ: Այս վերջիններուն վա-
րած կեանքը արդէն աղջիկը կը մղէ ինքնուրոյն դառնալու:

Ապարտայի մէջ, աղջիկը՝ ինչպէս մանչ զաւակը, իր ծնողնե-
րուն չէր պատկաներ այլ համայնքին: Հանրապետութիւնը թէեւ
չատ անողորմ ու գազանային ընթացք մը կը բռնէր արատաւոր
աղջիկներուն դէմ, զորս անդունդներու մէջ կը նետէին ողջ-ողջ,
բայց ատոր փոխարէն մեծ սէր ու խնամք ցոյց կու տար լաւ կազ-
մուածք ունեցողներուն եւ առողջներուն: Որովհետեւ այս վեր-
ջինները պիտի ըլլային ապագայ սերունդին մայրերը, անոնցմէ
կախուած էր երկրին քաղաքական ոյժը, առողջ ու քաջ զին-
ուորներու արտադրութիւնը:

Կառավարութիւնը կը միջամտէր ընտանիքի գործերուն, նոյն
իսկ կը սահմանափակէր որդեծնութիւնը՝ եթէ երեխաներու թիւը
բաւարար նկատէր՝ այսպէսով՝ կը չափաւորէր նաեւ ամուսիննե-
րու փոխադարձ սէրը: Ձաւակը, գեռ երեխայ հասակէն կը խլէին
մօրը գիրկէն, եւ հանրապետութեան ծախքով դայն կը կրթէին
հասարակական հիմնարկութիւններու մէջ: Ապարտահին, շնորհիւ
լաւ կրթութեան ու դաստիարակութեան, շնորհիւ մարդավայել
վերաբերման, թէեւ յամրաբար, բայց կրկին բաւական նշանակելի
ինքնուրոյնութիւն մը ձեռք բերաւ դարերու ընթացքին:

Հոռմէական համայնքին մէջ ալ, — ուր հայրը անպայման տէրն
էր իր ընտանիքին, եւ զաւակներուն վրայ ալ մահու ու կենաց
իրաւունք ունէր, — աղջիկը կամաց-կամաց որոշ, թէեւ միայն ձե-
ւական ինքնուրոյնութիւն ձեռք բերաւ: Ո՛չ թէ միայն իրաւունք
ունէր իրեն յարմար դասած տղամարդը ամուսին ընտրելու, այլ
նաեւ ընտանեկան հարստութենէն ալ մաս մը կը ժառանգէր: Ա-
մուսնացած միջոցին հետք բերած օժիտը՝ օրէնքը չէր խլեր իր
ձեռքէն, եւ ամուսնին չէր տար: Կինը տէր կը մնար իր օժիտին
եւ ազատ էր զայն իր զաւակներուն կտակելու:

Դասական Հոռմի մէջ, կինը, տակաւ առ տակաւ ձեռք բերած
է մեծ արտօնութիւններ. մրցած է տղամարդոց հետ, նոյն իսկ իշ-
խած է անոնց վրայ, եւ ա՛յն աստիճան զգալի դարձուցած է իր
լուծը՝ որ կատոն՝ չէ վարանած հրապարակաւ ըսելու. «Ամէն տեղ
տղամարդը կ'իշխէ կնոջ վրայ. իսկ մենք Հոռմայեցիքս, որ տի-
րած ենք ըլլոր աղջկաւուն, կնոջ իշխանութեան տակն ենք ին-
կած»:

ԲԺԻՇԿ ՎԱՀԱՆ ԱՐԾՐՈՒՆԻ

ԱՆ Հ Ա Տ Ը

ԿԵՆԴԱՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԻՆ ՈՒ ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

Ա.

Երկրագունտին վրայ միայն մարդը չէ իրրեւ ընկերական էակ : Իր երեւումէն շատ առաջ գոյութիւն ունեցած են արդէն կենդանի էակներ, որոնք խմորվին ապրած են կազմակերպուած ընկերութիւններով : Ծովու մակերեսին վրայ կը ծփային տարօրինակ սիֆոնոֆորներու (siphonophore) մեծաշուք գաղթականութիւններ. ծովերու խորքը ընակավայրն էր բուստային ընկերութիւններու, եւ ցամաք երկիրը ապաստանը եղած էր բազմատեսակ միջատներու, որոնցմէ ոմանք ընկերական կատարեալ կազմակերպութիւններ ունէին :

Այս ընկերական կեանքը զարգացած էր առանց ո՛ր եւ է արտաքին մղումի եւ օրինազրքի որ ուղղեր ու առաջնորդեր հասարակաց նպատակի մը համար միացած անդամներու ընթացքը : Շահեկան համարեցինք ամբողջական ակնարկ մը ձգել այդ կարգի ընկերութեանց հիմնական սկզբունքներուն վրայ : Բայց ըստ որում տեղերնիս սահմանափակ է, կ'ուզեմ միայն ընթերցողներուս ուշադրութիւնը հրաւիրել կենդանական ընկերութիւններուն էական կէտերէն մէկուն, այսինքն՝ անհատին եւ ընկերութեան յարաբերութիւններուն վրայ :

Յայտնի է թէ այդ կէտը մարդկային ընկերական կազմակերպութեանց դժուարին խնդիրներէն մէկն է : Ընկերութիւնը մինչեւ ո՞ր աստիճան տոնձգութեան իրաւունք ունի անհատին վրայ եւ այս վերջինը մինչեւ ո՞ր աստիճան կրնայ պահել իր ամբողջութիւնն ու անկախութիւնը : Չպիտի յիշենք հոս այդ մասին եղած անվերջ վիճաբանութիւնները, եւ այն տեսութիւնները որոնց համեմատ մարդը պէտք է զոհուի աւելի կամ պակաս ի նպաստ այն ընկերութեան որուն անդամն է : Նախամեծար կը համարինք ընթերցողին ներկայել անհատին վիճակը կենդանական ընկերութիւններու մէջ, անհունապէս աւելի սլարզ քան մարդկայինները :

Նոյն իսկ ամենաստորին գործարանաւորութիւններու մէջ, — որոնք կը գրաւեն կենդանիներու եւ բոյսերու միջեւ եղած սահմանը, — խիստ մեծաթիւ անհատներու միացումով կազմուած ընկերութիւններու օրինակներ չեն պակսիր :

Անտառներու մէջ, չորցած տերեւներու կամ փտած փայտերու վրայ կը գտնենք շատ անգամ պզտիկ բոյսեր, որոնք իրենց ընդ-

հանուր երեւոյթով մանրիկ սունկերու կը նմանին: Ասոնք Միխոմիլիսներ են (myxomycète), պղտիկ պարկեր՝ լեցուած դնտածեւ բազմաթիւ հիւլէներով կամ սերմերով, մանրադիտական մեծութեամբ: Երբ այս սերմերը անձրեւէն կը թրջին, անանցմէ դուրս կու գան մանր գործարանաւորութիւններ, որոնք շարժական անդամներով օժտուած, կրնան արագ արագ լողալ հեղուկին մէջ: Այս փոքրիկ էակները կը ծնին մեծ թուով եւ ամէնը մէկ, ու կը լեցնեն ջուրի փոքրիկ կաթիլը որ կը գտնուի տերեւի մը կամ փտած փայտի մը վրայ: Բայց այս մանրադիտական գործարանաւորութեանց անկախ կեանքը երկար չի տեսեր: Երբոր մէկզմէկու հպին, անոնց մարմինները կը զօդուին եւ կը ձեւացնեն մածուցիկ զանգուած մը, որ շատ անգամ մեծ համեմատութիւններ կ'առնէ: Այս ձուլման հետեւանքով յառաջ կուգան թլազմոսները (plasmodes), այսինքն կենդանի հիւթի կոյտեր, որոնք կրնան շարժիլ յամրաբար տերեւին կամ փայտին վրայ, եւ որոնք անոր ներքին կողմը կը ներկայացնեն հոսանքներ, նման հրաբուխէ մը ժայթքող լաւային:

Այս թլազմոսները կը ներկայացնեն ընկերութիւններ, որոնց կազմութեան համար ամբողջովին զոհուած է զանոնք բաղկացնող գործարանաւորութեանց անհատականութիւնը: Մէկ քանի իմաստասէրներու քարոզած մտաւիպարը թէ, «մարդը թող հրաժարի իր անհատական անկախութենէն եւ ձուլուի բոլորովին հասարակութեան հետ», իրականացած է ուրեմն ստեղծագործութեան սանդուխին յետին աստիճանին վրայ, մարդկային սեռին երեւումէն շատ ժամանակ առաջ:

Կենդանիներուն, նոյն իսկ անոնց ամէնէն յետիններուն քով, չենք գտներ անանկ ընկերութիւններ, որոնց անդամներուն անհատականութիւնը այս աստիճան զոհուած ըլլայ ի շահ ամբողջութեան: Անհատականութիւնը կը պահուի անոնց քով աւելի կամ նուազ աստիճանով մը: Ակնարկ մը նետենք կարգ մը պոլիպիոսներու վրայ (polypes), այդ ստորին կարգի կենդանիները, որոնք յաճախ այնքան մեծ թուով կը կուտակուին որ ճշմարիտ կղզիներ կոչուելու չափ մեծ խարակներ կը ձեւացնեն ծովին մէջ: Այս կենդանիները կը կազմեն խումբ խումբ մեծ ընկերութիւններ, որոնց անդամները անկարող են առանձին եւ անկախ կեանք մը վարելու իրենց մարմնով իրարու փակած այս պոլիպիոսները կը նմանին այն զոյգ մը փոքրիկ հրէշներուն, Տուտիգա եւ Ռատիգա, որոնց մասին շատ խօսուեցաւ երկու տարի առաջ, Պ. Տուայէնի կողմէ անոնց վրայ կատարուած գործողութեան առթիւ: Երկուորեակ աղջիկներուն որովայնային մասերը հաղորդակցութեան մէջ էին իրարու հետ եւ անոնց արիւնի խողովակները այնպէս մը զե-

տեղուած էին որ Տուտիգայի արիւնը Ռատիգայի մարմինն մէջ կ'անցնէր եւ փոխադարձաբար՝ Ուրիշ զոյգ մը հրէշներու քով ալ, Ռոգա եւ Եղէֆա՝ երկու Ձեհ քոյրերը որոնք կ'ապրին դեռ, սղիքներն են որ կը հաղորդակցին իրարու ու կը վերջանան մէկ սրբանով միայն. իրենց որովայնը միացած է այսպէս ու մէկ միջանցք միայն ունին:

Պոդիպիոսներու քով, գաղթականութիւն մը կազմող անհատներուն միացումը գրեթէ միշտ կատարեալ է: Այսպիսի ընկերուածութեան մը իւրաքանչիւր անդամը ունի թէեւ իրեն յատուկ բերանը եւ ստամոքսը, բայց ուրիշ շատ մը գործարաններ այնքան խառնուած են, որ կարելի չէ դանձնք անհատներուն վերագրել: Ասոնք գործարաններ են որ ընդհ. գաղթականութեան կը վերաբերին:

Անհատականութեան ջնջումին աւելի նշանակելի օրինակ մը կու տան մեզի լողացող պոդիպիոսները, կամ ուրիշ անունով՝ սիֆոնոֆորներ (siphonophores): Ասոնք թափանցիկ ու շատ փափուկ գործարանաւորութիւններ են, որոնք երբեմն շատ մեծ ծաւալներ կը ստանան, եւ որոնք ատեն ատեն ծովու մակերեսին վրայ կ'երեւան մեծ բաղձութեամբ: Ասոնք ընդհանրապէս երկար թելերու ձեւով կը ներկայանան, օժտուած խել մը հպելիքներով, ստամոքսներով ու լողական փամփուշտներով: Ամէն տարակոյսէ վեր է թէ ասոնք կենդանական գաղթականութիւններ են. միայն շատ դժուար եղած է ճշդելը թէ գաղթականութեան մը իւրաքանչիւր մասը, ամէն մէկ լողական փամփուշտ եւ անձնիւր ստամոքս գործարանի՞ մը կը համապատասխանէ թէ ամբողջ անհատի մը: Կենդանաբանները այդ մասին շատ ներհակ կարծիքներ ունին: Ոմանք կ'ըսեն թէ հասարակաց կեանքը այնքան տկարացուցած է անհատականութիւնը, որ իւրաքանչիւր մարմինէ միայն մէկ գործարան մնացած է: Այսպէս՝ անհատներէն մէկ քանին վերածուած են ազատ ստամոքսներու, կապուած կեդրոնական թելին հետ, մինչդեռ ուրիշ անհատներ ալ պահած են միայն իրենց շարժական գործարանները որոնք կը կազմեն գաղթականութեան լողական փամփուշտները: Ուրիշ կենդանաբաններ ինծի հետ կ'ընդունին որ սիֆոնոֆորները կը կազմեն գործարաններու գաղթականութիւններ, որոնց մէջ չկան կամ գրեթէ չկան զանադանելի անհատներ: Սիֆոնոֆորներու ծփուն չլթայ մը, կը բաղկանայ ուրեմն, շատ մը գործարաններէ, ինչպէս փամփուշտ, հպելիք, ստամոքս, եւն., ամէնքն ալ միացած հասարակաց բունի մը վրայ: Ձեռք կրնար հոս վիճաբանիլ այդ հակասութեան մասին, զի ինչ որ շահեկան է մեզ համար սա է թէ, անհատականութիւնը, սիֆոնոֆորներու քով,

թէպէտեւ չափազանց կրճատուած, բայց վերջապէս չէ կորսուած ամբողջովին ինչպէս է միֆսովիսիքներուն քով:

Հաստատելու համար այս թեզը, կ'ուզեմ ընթերցողին ուշադրութիւնը հրաւիրել պզտիկ սիֆօնօֆօրներու վրայ, որոնց «էօտօքսի» (Eudoxie) անունը տուած են: Ասոնք հասարակաց բուռնէն անջատուած բեկորներ են, որոնք կը լողան առանձինն, ծովուն մէջ, եւ որոնք նշանակելի կազմակերպութիւն մը ցոյց կու տան: «էօտօքսի»ներու շարժումը կ'ապահովէ փամփուշտ մը միային խիստ զարգացած դնդերներով: Այս փամփուշտը կը վերաբերի անհատի մը, որ սերնդական գործարաններով օժտուած է, բայց միւս կողմէ բոլորովին զուրկ է ուտելիքը ճարելու եւ մարսելու միջոցներէն: Այս վերջին երկու պաշտօնները ընդհակառակը չատ աղէկ կը կատարէ երկրորդ անհատ մը, սերտօրէն կապուած առաջինին հետ: Սնուցանող անհատը ունի երկար հպելիք մը որուն շնորհիւ կը բռնէ որսը, եւ ծփուն ստամոքս մը որով կը մարսէ զայն: Այս մարսողութենէն գոյացած սնունդը խողովակներու միջոցաւ կ'անցնի սերնդագործող անհատին, ուր արիւնի կը փոխուի: «էօտօքսի»ն ուրեմն կը ներկայացնէ մեզի կրկնակէպ մը, մէկը որ միայն կը համբարէ եւ կը սնուցանէ, ու միւսը որ միայն սեռը կը շարունակէ եւ շարժումներ կ'ընէ:

Հոս կը տեսնենք իրականացումը Ֆլորիանի այն նշանաւոր առակին, ուր կոյրը եւ անդամալոյծը կ'ընկերակցին, կատարեալ անհատ մը ձեւացնելու համար:

Բացորոշ է թէ ընկերական կենդանիներու կազմակերպութեանց մէջ եղած յառաջդիմութիւնները աննպաստ են անհատականութեան ամբողջական փճացումին: Քանի՛ բարձրանանք կենդանական սանդուխէն վեր, այնքան այս հետեւութիւնը կը ճշգրտուի: Այսպէս՝ աւիսիներու քով (ascidies), ընկերութեան բոլոր անդամները կը պահեն իրենց ամբողջ գործարանները: Պոքրիշները (botrylles), որոնք այս խումբին ամէնէն հետաքրքրականներն են, կը ներկայանան չրջանակաձեւ գաղթականութիւններով: Խումբին բոլոր անդամները հաւաքուած են հասարակաց կեդրոնի մը շուրջը, ուր կը գտնուի կղկղանոցը (cloaque): Ընկերութիւնը կազմող ամէն մէկ անհատ ունի իր յատուկ բերանը եւ մարսողական գործարանը: Բայց անոր աղիքը կը վերջաւորի հասարակաց ծակի մը մէջ, որ ընդունարանը եւ արտաքսողն է բոլոր անհատներուն կըղկղանքին, ինչպէս է Ռոզա եւ Եոզէֆա երկու քոյրերուն պարագան, որոնք մէկ սրբան եւ մէկ միզանք միայն ունին:

Բ.

Մինչեւ հոս խօսեցանք կենդանական այն ընկերութիւններուն

վրայ, որոնց անդամները միացած էին իրարու, քիչ կամ չատ զարգացած գործարանական կապով մը։ Միջատներու աշխարհն ալ բաւական հարուստ է ներկայացուցիչներով, որոնք կ'ապրին կանոնաւոր ու կազմակերպուած ընկերակցութիւններով։ Միայն թէ անոնց կազմակերպութիւնը շատ աւելի բարձր է եւ անոնց անհատներուն միջեւ չկայ մարմնական զօգուտ։

Կարգ մը մեղուներու ընկերական կեանքին զարգացման նախնական շրջանին, անհատները՝ կատարելապէս զարգացած եւ նման իրարու, կը միանան ապահովելու համար իրենց անհատական գոյութիւնը։ Երբեմն կը միանան վանելու համար հասարակաց թշնամին, եւ մերթ կը հաւաքուին շատ մօտիկ, պաշտպանուելու համար ցուրտին դէմ։ Մինակ աւելի կատարեալ միջատներու ընկերութեանց քով է որ, —ինչպէս են ընտանի մեղուները, կարգ մը պիծակներ, մրջիւնները եւ դերմիջները, ընկերական կեանքի իսկութիւնը կը կայանայ պզտիկներուն (ձագերուն) տրուած խնամքին մէջ։ Բայց ընկերական կեանքի այս ներոյժ զարգացումը տեղի կ'ունենայ ի վնաս ընկերութեան անհատներուն շահուն եւ ամբողջութեան։ Այս պարագային յառաջ կու գայ աշխատութեան բաժանում մը շատ խոր, ուր էգը կը վերածուի միմիայն հակիթածող մեքենայի մը։ Ընտանի մեղուներուն մէջ, Դշխոյ-մեղուն որ այս պաշտօնը կը կատարէ, անկարող կը դառնայ դատելու ընկերութեան բարիքը, այնքա՛ն քիչ կը զարգանան իր մտքին կարողութիւնները։ Փեթակին մէջ փակուած, անիկա փոյթեռանդն պաշտամունքին եւ սպասարկութեան առարկան է գործաւորուհիներուն, որոնք անկէ միայն կը սպասեն ցեղին շարունակութիւնը։ Նոյն իսկ սովի ատեն, գործաւորուհիները անձնազոհ կ'ըլլան, վերջին պաշարը Դշխոյ-մեղուն կը պահեն, որ հետեւաբար՝ ամէնէն վերջը կը մեռնի։ Արուները անկատար արարածներ են, որոնց այնքան ատեն միայն կը հանգուրժեն, որքան պիտանի են ընկերութեան համար. իսկ անկէ ետքը գործաւորուհիները կը սպաննեն զանոնք անխնայ։

Գործաւորուհիները որ այնքան հոգ կը տանին հասարակութեան բարիքին համար, անկատար անհատներ են։ Օժտուած խիստ զարգացած ուղեղով մը եւ մեղր ու մոմ շինելու գործարաններով, այս խեղճ գործաւորուհիները սեռային շատ տարրական գործարաններ ունին միայն, որոնք անյարմար են սերնդագործելու։

Հոս կը տեսնենք դարձեալ անհատական յատկութիւններու կորուստ մը որ այնքան աւելի մեծ է որքան կատարելագործեալ են միջատային ընկերութիւնները։ Մրջիւններուն եւ դերմիջներուն քով, որոնց ընկերական կեանքը զարգացած է մեղուներու կեանք

քէն բոլորովին անկախ կերպով մը, կը գտնենք միեւնոյն հիմնական գիծերը: Բարձր իմացականութիւնը եւ ճարտարութիւնը նորէն առանձնաշնորհումը կը մնան գործաւորութիւններուն, որոնց սերնդագործական կարողութիւնը կորսուած է: Զինուորները, որ կը հսկեն ընկերութեան գոյութիւնն ու կեանքը պահպանելու, զօրաւոր կզակներ ունին, բայց ասոր փոխարէն խիստ աննշան սեփական գործարաններով միայն թոյլուած են: Էգերը եւ արուները, որոնց քով այս գործարանները արտաքոյ կարգի զարգացում մը ունին, շատ անճարակ են եւ անխելք, կարծես տոպրակներ են միայն սեռային պաշարով լեցուած: Մըջիւնները յիշած ատեննիս պէտք չէ մոռնանք նաեւ մեղրաբեր գործաւորութիւնները, որոնք կը գտնուին տարաշխարհիկ մըջիւններու տեսակներուն ու զլխաւորաբար Մեքսիկայի մէջ: Այս միջատներէն ոմանք որոշ ատեն մը ա՛յնչափ մեղր կը ծծեն որ իրենց բովանդակ մարմինը չաքարաջուրով լեցուած տիկ մը կը դառնայ: Իրենց թաթիկները անշարժութեան կը դատապարտուին, որով, իրենց որջին մէջ կը մնան բացարձակապէս անշարժ: Իրք սովորական գործաւորութիւնները կամ սերնդագործող մըջիւնները անօթեան, կը մօտենան մեղրաբերներուն եւ անոնց բերնէն կը ծծեն սնունդ մը բոլորովին պատրաստ ու դիւրամարս: Այս մեղրաբեր գործաւորութիւնները կենդանի մեղրանօթներու դերը կը կատարեն ուրեմն: Այս պաշտօնը բնականաբար մեղրաբերներուն կեանքը կը կարճեցնէ յօգուտ ընկերութեան:

Դերմիջները միջատներու ուրիշ խումբի մը կը պատկանին, բոլորովին տարբեր մեղուներէն եւ մըջիւններէն: Եւ սակայն նոյն ընդհանուր սկզբունքին կը հետեւին, այսինքն անհատին զոհաբերութիւնը ինպատու հանրութեան: Էգերը՝ չաւկիթներու ահագին քանակութեամբ մը լեցուած տծեւ տոպրակներու կը փոխուին, ետեւալու անկարող, ու կը մնան այդպէս անշարժ եւ փակուած իրենց խուցին մէջ, ուր օրական մինչեւ 80,000 ձու կ'ածեն: Զինուորները այնքան չափէ դուրս մեծութեամբ կզակներ ունին, որ այս սեռազուրկ կենդանիները թշնամիին դէմ կռուելէ տարբեր գործ մը չեն կրնար տեսնել:

Միջատներու ընկերութեան մէջ տեսնուած անհատականութեան այս կորուստը այնչափ առաջ չերթար սակայն, որքան ըստորին կարգի կենդանիներու քով, զորս վերը թուեցինք: Կարելի է ուրեմն հետեւցնել իբրեւ ընդհանուր կանոն, թէ կազմակերպութեան կատարելագործումը իրեն հետ կը բերէ անհատին պահպանումը ընկերութեան մէջ, հետզհետէ աւելի չնշտուած:

Գ.

Շայեկան պիտի ըլլար հաստատել թէ այս օրէնքը կրնա՞յ հաւասարապէս պատշաճիլ մարդկային սեռին ալ :

Ողնայարաւոր կենդանիներուն քով ընկերական կեանքը քիչ զարգացած է ընդհանուր առումով : Ձուկերը եւ թռչունները որոնք խմբուելով ընկերութիւններ կը կազմեն, իրենց կազմակերպութեամբ հեռուէն հեռու իսկ չեն կրնար բազդատուիլ միջատներու հետ : Յառաջդիմութիւնը շատ չի շեշտուիր ստնաւորներու մէջ . պէտք է մինչեւ մարդը հասնի՝ գտնելու համար խիստ կատարելագործուած ընկերական կեանք մը : Մարդը առաջին ներկայացուցիչն է ուրեմն ստնաւորներու դասակարգին, որուն մօտ ընկերական կեանքը հասած ըլլայ մեծ զարգացման մը : Բայց մինչդեռ միջատները ընկերական յարաբերութիւններու մէջ կ'առաջնորդուին իրենց զօրաւոր բնաղդէն, մարդուն մէջ, բնաղդական թելադրութիւնները երկրորդական դեր մը միայն կը խաղան : Անհատական զգացումը, կամ եսասիրութիւնը, շատ զօրաւոր է մարդուն մէջ, ինչ որ կարելի է բացատրել սա իրողութեամբ որ մեր հեռաւոր նախահայրերը ընկերական կեանք մը չէին ապրեր :

Մարդակերպ կապիկները կը բաժնուին առանձին ընտանիքներու կամ խմբակներու, առանց որոշ կազմակերպութեան : Մեր ձաւորին սէրը կամ այլասիրութիւնը, մարդուն քով նորստաց բան մըն է եւ տակաւին շատ քիչ զարգացած :

Հակառակ ընկերական խիստ յառաջացեալ կազմակերպութեան մը եւ հակառակ աշխատութեան բաժանումին, յաճախ շատ հեռուն տարուած, մարդը չի ցուցներ անհատներու զանազանումը ճիշդ այնպէս, ինչպէս որ է սիմփոնիստներուն, մեղուներուն եւ մրջիկներուն մէջ, որոնց քով ընկերական կեանքը յառաջ բերած է, անկախ միջոցներով, սերնդական գործարաններու կարողութեան կորուստը, անգործածութեան հետեւանքով : Նմանօրինակ բան մը չենք տեսնել մարդկային սեռին մէջ : Այն ենթադրութիւնը թէ մէկ քանի կրօնքներու կողմէ կարգ մը մարդոց վրայ դրուած հարկեցուցիչ ամուրիութիւնը, առաջին քայլն է աւելուած դէպի զանազանում մը՝ ինչպէս որ կ'ըլլայ մեղուներու եւ մրջիկներու մէջ, չի կրնար լրջօրէն պաշտպանուիլ : Ամէն պարագայի մէջ, կարելի չէ մեծ կարեւորութիւն ընծայել անոր, որովհետեւ, փոխանակ ընդհանրանալու, ընդհակառակը նուազելու վրայ է :

Ներկայ ժամանակներու մէջ, Եւրոպայի եւ Միացեալ Նահանգներու մէջ, Ֆէմինիզմի բուռն շարժում մը առաջ եկած է, որ կը մղէ կիները բարձրագոյն ուսում մը ստանալու : Փոխանակ հետեւելու իրենց սովորական կոչումին, հետեւելու իբրեւ մայր եւ

տանտիկին, անոնք սկսած են բժշկի եւ փաստաբանի պաշտօն կատարել: Համալսարանական ուսումններու հետեւող կիներուն թիւը երթալով կ'աւելնայ, եւ այն երկիրներն իսկ՝ ինչպէս Գերմանիա՝ որոնք կիները կ'արգիլէին բարձրագոյն ուսումներու մերձեւնալու, ստիպուեցան վերջ ի վերջոյ տեղի տալ հոսանքին առջեւ, որ երթալով անդիմադրելի կը դառնար: Իրաւունք ունինք տեսնելու այս շարժումին մէջ քայլ մը դէպի մարդկային էականերու զանազանումը, նման միջատներու մէջ տեսնուածին: Մեր պատասխանը ժխտական պիտի ըլլայ: Անվիճելի է թէ բաղմամբիւ դեռատի աղջիկներ, որոնք ո՛ր եւ է պատճառով չեն ամուսնանար, գիտական ուսումներու կը նուիրուին: Միայն թէ ամուրիութիւնը այս պարագային մէջ հետեւանք չէ մտաւորական բարձր գործունէութեան մը, այլ ընդհակառակը պատճառն է անոր: Միւս կողմէ պէտք չէ մոռնալ թէ շատ օրիորդներ որոնք ուսման կը նուիրուին, քիչ կամ շատ ժամանակէ վերջ կ'ամուսնանան: Այսպէս Ս. Բեթերսպուրկի բժշկական համալսարանը յաճախող 1091 ուսանողուհիներուն 80ը ամուսնացած էին արդէն, 19ը այրի էին եւ 992ը ամուրի: Այս վերջիններէն 433ը, այսինքն 440/0ը մօտաւորապէս, ամուսնացած են իրենց ուսման շրջանին մէջ:

Ֆէմինիզմի այս շարժումը որ կը տեսէ 40 տարիներէ ի վեր, կ'ապացուցանէ ուրեմն թէ պարագաներու մեծագոյն մասին մէջ չկայ բնաւ այն զգացումը զոր տեսանք միջատներուն մէջ, այսինքն՝ ամուլ կամ սեռազուրկ գործաւոր դասակարգ մը կազմելու ձգտումը:

Արդարեւ, տըթորուհիներու եւ գիտական կիներու մեծագոյն թիւ մը ընտանիք կազմելէ աւելի լաւ բանի մը չի բաղձար: Բացառութիւն չեն կազմեր այս կանոնին նոյն իսկ գիտական ամենամեծ համբաւի տէր կիներ: Տիկին Բօվալէլսքի, առաջնակարգ դէմք մը կին գինականներու մէջ, երիտասարդութեանը միջոցին՝ երբ դեռ նոր կը սկսէր մաթէմատիքական ուսումներու, շատ քիչ կարեւորութիւն կ'ընծայէր սեռային զգացումներու: Բայց ետքերը, երբ ալ զգաց թէ ծերանալու վրայ է, այդ զգացումները այնպէս ընդոտտ արթնցան իր մէջ, որ Գիտական Ակադէմիին մրցանակով պսակուած օրը սապէս գրեց իր բարեկամներէն մէկուն. «Շնորհաւորութեան գիրքը կը ստանամ ամէն կողմէ, բայց ճակատագրին տարօրինակ մէկ հեգնութիւնն է ասիկա. երբեք այսօրուան չափ դժբաղդ ըլլալս չեմ յիշեր»:

Այս դժգոհութեան պատճառը յստակ կ'երեւայ իր լաւագոյն բարեկամուհիին ուղղած սա խօսքերուն մէջ. «Ինչու համար, ինչու ոչ ոք չպիտի կրնայ զիս սիրել: Մնալ պիտի կրնայի ալ շատ

մը կիններու տուածէ՛ն ալ աւելին. եւ սակայն ամէնէն աննշան կի-
ները կը սիրուին ու ես չեմ սիրուիր»

Կարճ խօսելով, ըսենք թէ կրօնքի եւ կամ գիտութեան նը-
ւիրուած կարգ մը անձերու ամուրի կեանքը կարելի չէ սկզբնա-
ւորութիւնը նկատել մասնաւոր կաղմակերպութեան մը, նման գոր-
ծաւորուհի միջատներուն: Եւ սակայն հաւանական է որ մարդկա-
յին սեռին մէջ յառաջ կու գայ տեսակ մը զանազանում, կատա-
րելու համար կեանքի այլ եւ այլ էական պաշտօնները:

Անշուշտ մարդկային ընկերութեանց կաղմակերպութիւնը չէ
եղած ճիշդ այն եղանակով, որով յառաջ եկած են ընկերական միջատ-
ներու անսեռ անհատները: Ան կատարուած է աւելի տարբեր
ուղղութեամբ մը, որուն մէկ տիպարը կայ դարձեալ կենդանա-
կան աշխարհին մէջ: Հաշիգթու Գուասրիչինգթու տեսակ մը
մեղու է, ասիկա անով կը զանազանուի միւսներէն որ, էգը իր
վերջին հաւկիթները ածելէ ետքը չի մեռնիր, ինչպէս կանոն է,
այլ կ'ապրի ու կը խնամէ իր ձագերը: Բայց այս շրջանը երկար
չի տեւեր եւ մեր մեղուն չի կրնար երկար ատեն մնալուն դաս-
տիարակի պաշտօնը վարել իր ձագերուն համար: Մարդկային ըն-
կերութեան մէջ անհատին կեանքը աւելի երկար ըլլալով, աշխա-
տութեան բաժանումը կրնայ կատարուիլ մեղուի այս տիպարին
վրայ:

Կին մը ընդհանրապէս կը դադրի արգասաւորելէ 40էն 50 տա-
րիներուն մէջտեղ: Բայց անկէ յետոյ, ըստ Քէթլէի վիճակագրու-
թեան, միջին հաշուով 20 տարուան կեանք մըն ալ ունի դեռ, ու-
րու միջոցին կրնայ լաւագոյն դերերէն մէկը կատարել ընկերու-
թեան մէջ: Այս դերը, որ կը նմանի Հաշիգթու Գուասրիչինգթու
մեղուներու տարէց մայրերուն, կը կայանայ տղաքը մեծցնելու եւ
կրթելու գործին մէջ: Ո՞վ տեղեակ չէ մեծ մայրերու եւ ընդհան-
րապէս տարէց կիներու անձնուիրութեան, իբրեւ կրթիչ պղտիկ-
ներու: Եւ զիտելի պարագայ մըն է թէ ծերութիւնը հիմայ շատ
չուտով կը սկսի եւ մարդուն կեանքը չի տեւեր այնքան, որչափ
պէտք է տեւէր կեանքի իտէալ պայմաններու մէջ: Կարելի է հաւաս-
տի ըլլալ սակայն թէ, երբ գիտութիւնը գրաւէ իր նախապատիւ
դիրքը մարդկային ընկերութեան մէջ, եւ երբ առողջապահիկ ծա-
նօթութիւնները աւելի ընդհանրաճան, երկարակեցութիւնը աւելի
մեծ պիտի ըլլայ եւ տարէց անձերու դերը շատ աւելի կարեւոր
քան այսօրուանը:

Մարդկային ընկերութեան անդամները միջատներու պէս սե-
ռաւոր եւ անսեռ անհատներու չեն բաժնուիր: Անոնց իւրաքան-
չիւրին գործօն կեանքը երկու շրջան ունի. արգասաւոր եւ ամուլ.

բայց այս վերջինն ալ իր օգտակար աշխատութիւնը ունի հանդէպ հասարակութեան: Երկու պարագաներուն միջեւ գտնուող հիմնական տարբերութիւնն ան է որ, կենդանական աշխարհին մէջ անհատներու կազմակերպութիւնը անկատար է, մինչդեռ մարդկայինին մէջ անհատը կը պահէ իր ամբողջութիւնը:

Կը հասնինք ուրեմն սա եզրակացութեան թէ, քանի՜ վեր բարձրանայ ընկերական էակ մը իր կազմակերպութեան մէջ, այնքան իր անհատականութիւնը կը զարգանայ: Դիւրին է հետեւցընել ուրեմն ասկէ թէ ընկերական կեանքը բարեկարգելու ձգտող տեսութեանց մէջ, լաւագոյնները անոնք են որ բաւականաչափ լայն եւ ազատ ասպարէզ կու տան անհատին զարգացման եւ ձեռնբեցութեան: Ստէպ քարոզուած այն խտէալը թէ անհատը պարտի ամէն կարելի եղանակով զոհուիլ ի նպաստ հանրութեան, համաձայն չէ ուրեմն կենդանական ընկերակցութեանց ընդհանուր կանոնին: Կան մասնաւոր պայմաններ ընկերական կեանքի մէջ, ուր չատ մը զոհողութիւններ անխուսափելի են, բայց ատիկա ոչ ընդհանուր ոչ ալ վերջնական կրնայ ըլլալ:

Նաւազը որ թշնամի նաւին տակ թորիլ մը կը մղէ, բժիշկը որ իր առողջութիւնը եւ կեանքը կը վտանդէ փոխանցիկ հիւանդութիւններ դարմանած ատեն, առաջնորդաբար մեծագոյն գովեստներու արժանի քաջագործութիւններ ըրած կ'ըլլան: Բայց կրնանք ըսել որ այս զոհողութիւնները անօգուտ պիտի ըլլան երբոր մարդիկ սորվին խաղաղութեամբ ապրիլ եւ համաճարակ ախտերու ծագման պատճառ չտալ: Ծշգրիտ զիտութեան յառաջդիմութիւնը, աւելի կամ նուազ հեռաւոր ապագայի մը մէջ, պիտի բերէ անչուշտ արմատական առողջապահութիւն մը եւ ընկերային կատարեալ կազմակերպութիւն մը, որոնցմով անհատը կարող ըլլայ բոլորել կեանքին կատարեալ ու սովորական շրջանը:

Մարդկային ընկերութեանց լաւագոյն կազմակերպութեան համար տեսութիւններ քարոզուեցան երկար ատեն, ժխտելով անհատը ի չափ հանրութեան: Բայց նաեւ բազմաթիւ ձայներ բարձրացան ի նպաստ անհատին ամողջութեան: Հ. Սթենսըրը, անգլիացի իմաստասէրը, որ նոր մեռաւ, բռն ժարտ մը մղեց այն վարդապետութեան դէմ որ կը ձգտի միօրինակ եւ միջակ մակարդակի մը իջեցնել մարդկային անհատները: Չի հաւնիր ընկերվարականներուն, պնդելով թէ իրենց իտէալը իրեն հետ պիտի բերէր անվրէպ անհատականութեան աստիճանադրկութիւնը, ու պիտի ջնջեր անհատին ձեռնբեցութիւնը:

Նոյն տեսութիւնը ա'լ աւելի ջերմապէս պաշտպանուած է գերման իմաստասէր Նիչէի կողմէ, որ կը դատապարտէ ընկերվար-

րականութիւնը, առարկելով թէ «այդ դրութիւնը կ'աշխատի անհատին բացարձակ լիճացման, անհատը նկատելով բնութեան մէկ անարդարանալի պերճանքը, զոր ինքը արբադրելով կ'ուզէ վերածել հասարակութեան համար օգտակար գործիքի մը» :

Թերեւս այս քննադատութիւնը զերծ չէ կարգ մը չափազանցութիւններէ : Ամէն պարագայի մէջ սակայն, անվիճելի է թէ կազմակերպութեան յառաջդիմութեան հետ զուգընթացաբար, անհատին գիտակցութիւնը զարգացած է այն աստիճան որ անկարելի պիտի ըլլայ զոհել զայն ի նպաստ ընկերութեան : Ստորին կենդանիներու քով, ինչպէս միջսօմիսեքներուն եւ սիֆօնօֆօրներուն, անհատները բոլորովին կամ մեծ մասով կը ձուլուին հասարակութեան հետ : Բայց զոչոգութիւնը չատ մեծ չէ հոս, որովհետեւ անհատականութեան զգացումը չէ զարգացած անոնց մէջ : Ընկերական միջատները միջին կայան մը ցոյց կու տան մեզի՝ ստորին կարգի կենդանիներու եւ մարդուն մէջտեղ : Այս վերջին քով միայն անհատը իր վերջնական գիտակցութիւնը կը ստանայ, եւ ասոր համար է որ ընկերական լաւ կազմակերպութիւնը պիտի չկրնայ երբեք զոհել զայն, հասարակաց բարիքին առարկութեամբ : Այս արդիւնքին է որ կը յանգի կենդանի էակներու ընկերական բարեշրջութեան ուսումնասիրութիւնը :

Թարգմ. ՅՈՎՀ. ՀԱՄԱՄՃԵԱՆ

Է. ՄԷԶԵԻՐՈՅ

ՕՐ ՄԸ ԵՐԲ...

Նայումսներդ այնքան բոցեղ, սիրածսած,
Համբոյրներդ այնքան զգուռս, հրակեզ,
Շունչդ անբողջ բոյրի սրուակ մը անանց,
Մարմինդ անբիծ, այնքան մաքուր և որ ես
Ձե՛ւ կասկածիւ թե մեկն օր մը վայճեց ինք :

Հիմակ այսպէս չբնադուքեանց արիւնքս
— Կեդրոնացո՛ւմ մ'ես կանգնազեղ ու սիրուն.
Եթե կիրքի հով մը անցնի քու քովդ,
Կարծես պիտի շուճուիս, հաշիս յանկարծ դուն,
Նուրբ իրանիդ անգայտութեան մեջ փաղիուն :

Երբ խորհիմ որ ամենուն պէս այդ գեղեկ,
Օր մըն ալ դո՛ւն պիտի իյնաս վերեւ վար,
Երբ խորհիմ որ մեկեւ սիրումս արիօրեւ,
Թարմութիւնդ պիտի ցրնդի մեղմաբար,
Անձկութիւն մը զիս կը լրկէ չարաչար :

Մ. Ա. ՊԱՐՍԱՄԵԱՆ

ՆԱԽՆԻ ԾՈՎԱՄԱՐՏԵՐԸ

ԽԱՅՐԷՏՏԻՆ ՊԱՐՊԱՐՈՍԱ ՓԱՇԱ

(Շարունակութիւն)

Դ.—Երկու հաւատումները յիմաւ դէմ.—Բրէվէզայի ամբոցն ու յարու-
ցած երկպառակութիւնները.—Խայրէտին եւ Տօրիա համակարծիք.
—Առաջին հակասամարտ.—Յամախային անյաջող գործողութիւն
մը.—Հալածում եւ արեւունք դէպի բաց ծովը:

Երբ Օսմանցիք Բրէվէզայի առջեւ կը հասնին, թշնամի նաւե-
րէն ոչ իսկ հետք մը կը գտնեն: Կրիմանի արդէն իսկ փախած էր
դէպի Քօրֆու: Խայրէտտին կը վարանի պահ մը: Ինչո՞նէ, հետա-
պընդէ՞ թշնամի նաւերը, որոնք թուական այնքան մեծ առաւե-
լութիւն մը ունին իր վրայ: Վերջապէս կարելի չէ առաջուց, մա-
նաւանդ այդ աստիճան աննպաստ պայմաններու մէջ գտնուելով,
վստահ դատողութեան մը ենթարկել ճակատամարտին բաղդը:
Օսմանցի ծովակալը՝ գոնէ ապագայ պատասխանատուութենէ մը
զերծ մնալու համար, կ'որոշէ Պոլիս մարդ զրկելով խորհուրդ հար-
ցընել: Իր քով՝ յանդգնութիւնը չի պակսիր նոյն իսկ իր սակաւա-
թիւ նաւերով թշնամիին վրայ յարձակելու համար, բայց չուզեր
իր կողմէ, առանց որոշ հրամանի մը, Օսմ. նաւատորմը մղել ան-
հաւասար կռուի մը՝ ուր պարտութիւնը այնքան հաւանական կ'ե-
րեւար որքան յաղթութիւնը: Այդ միջոցին, Օսմ. մանր նաւեր, ո-
րոնք հետազօտութեան զրկուած էին, Քօրֆուի մօտերը թշնամի
ձկնորսանաւ մը կը բռնեն ու դերի կը վարեն: Խայրէտտին ձրկ-
նորսանաւին նաւազներն ալ Պոլիս կը զրկէ՝ որպէս զի նաւային
վարչութիւնը նոյն իսկ անոնց բերնէն իմանայ թշնամի նաւատոր-
մին ոյժը, եւ նաւերը կը մտցնէ Բրէվէզայի ծոցը՝ Պոլսէն դալիք
որոշման սպասելու համար:

Սեպտեմբեր 22ին, Կարոլոս Ե.ի ծովակալը՝ իր նաւերուն հարկ
եղած պաշարը առնել կու տայ, Էւ նոյն ամսուան 25ին 200 նա-
ւերը երկաթը վերցնելով ճամբայ կ'իյնան դէպի Բրէվէզա: Կրի-
մանի կը հրամայէ յառաջապահ նաւերուն, Տօրիա կեդրոնը կաղ-
մած է իր նաւերով, վերջապահ կը մնայ Վէնչէնցօ Քարէլլօ՝ վե-
նետիկեան նաւերուն հետ: Իսկ երկրորդական նաւերը անոնց կը
հետեւին երկու խումբի բաժնուած, իրենց առաջնորդ ունենալով
Քօնտրալմիէրոյ՝ զանձատար նաւը, որ մինակը ամբողջ նաւատոր-
միդ մը կ'արժէր:

Քօրֆուրի նաւակայքէն մինչեւ Արթայի ծոցը 55-60 մղոն է։ Նոյն իրիկունն իսկ, դաշնակից նաւատորմը երկաթ կը նետէ Բրէւ վէզայի հրուանդանին ծայրը։ Գիշերը սոսկալի փոթորիկ մը կը պայթի, բայց առտուն՝ ծովը կը հանդարտի, հիւսիսային մեղմ սիււ գոլ մը օրօրուած։ Առիթը շատ նպաստաւոր է կռուելու համար, սակայն երկու ծովակալներն ալ կը վարանին։ Խայրէտոյն՝ Պոլսէն հրահանգի կը սպասէ միշտ, եւ չուղեր իր նաւերը վտանգել ծոցէն դուրս յարձակում մը ընելով, իսկ Տօրիա՝ Օսմ. նաւերուն դիրքի առաւելութիւնը նկատի առնելով՝ կը զգայ թէ մղուելիք կռիւը իրեն համար աննպաստ հետեւանք մը պիտի ունենայ։ Օսմ. նաւերը իրենց կռնակը ամրոցի մը տուած ըլլալով, բնականաբար մեծ վնաս պիտի պատճառէին իրեն, առանց թերեւս նոյն իսկ իր արձակելիք ռումբերէն նեղուելու։ Եւ յետոյ, ամրոցին թնդանօթներն ալ իրենց որոշ դերը պիտի խաղային՝ օժանդակելով Օսմ. նաւերուն։

 Եթէ ուզէր անպատճառ Բրէւ վէզայի առջեւ մղել կռիւը, միակ միջոց մը կը մնար իրեն.— ցամաք զինուոր ու թնդանօթ հանելով ամրոցին տիրել եւ երկու կրակի մէջ առնել Օսմ. նաւատորմը։ Իրաւ է որ տակաւին քիչ առաջ Կրիմանի այդ տեսակ յարձակում մը փորձած եւ անյաւոգութեան մատնուած էր, բայց վերջապէս Տօրիա չա՛տ աւելի լայն միջոցներով օժտուած էր եւ ի հարկին կրնար 20 հազար հոգինոց բանակ մը ցամաք հանել։ Իսկապէս ալ, Տօրիան չրջապատողները մէջտեղ դրած էին այդ խնդիրը, սեպտեմբեր 26ի առտուն կատարուած խորհրդակցութեան միջոցին։ Ցամաք զինուոր հանելու գաղափարին ամէնէն ջերմ կուսակիցն էր Ֆէրնան տը Կօնզակ՝ զինուորական հրամանատարը։ — «Քանի որ, կ'ըսէ, չենք կրնար ճակատէն յարձակիլ թշնամիին վրայ, ինչո՞ւ Բրէւ վէզայի ամրոցը գրաւելու փորձ մը չընենք, անգամ մը որ այդ բարձունքին տէր ըլլանք, ծոցին բերանը կրնանք դիւրաւ գոցել քար բեռցած նաւերով, եւ մէկ օրէն միւսը ձեռք ձգել Օսմ. նաւատորմը»։ — Տօրիա սակայն, տարբեր կը մտածէր։ — «Գաղափարը շատ լաւ կը թուի, կը յարէ, բայց շատ ալ վտանգաւոր է անոր գործադրութիւնը։ Ապահովաբար Խայրէտոյն պէտք է ցամաք հանած ըլլայ իր զինուորներէն մէկ մասը։ Ամրոցին ձիււորներն ալ՝ որոնք Կրիմանիի պարտութիւնը վճեցին, առաջին նշանին վրայ Օսմ. զինուորներուն օգնութեան պիտի հասնին։ Միւս կողմէ, եթէ մեր նաւերէն զինուորները դուրս հանենք, ծովի վրայ ալ պիտի ստիպուինք շատ աննպաստ պայմաններու մէջ կռուիլ, եթէ թշնամին անմիջապէս իր թաքստոցէն դուրս յարձակում մը ընէ մեր վրայ։ Մնաց որ ցամաք զինուոր հանելու գոր-

ծողութիւնը երկար ժամանակի կը կարօտի, մինչդեռ մենք, վաղը միւս օր թերեւս պարտաւորուինք հեռանալ այս ջուրերէն՝ փոթորկին վտանգներէն զերծ մնալու համար։»

Նմանօրինակ վիճաբանութիւն մըն ալ Օսմ. նաւատորմին մէջ տեղի կ'ունենար։ Խայրէտտինի սպայակոյտը, մասնաւորաբար Սինան-Րէյիզ, թշնամիին կողմէ ցամաքային յարձակման մը հաւանականութիւնը չեշտելով, շարունակ կը դրդէին ծերունի ծովաւալը, որպէս զի նաւերէն զինուոր ու թնդանօթ դուրս հանէ։ Բայց Խայրէտտին կը զգար թէ Տօրիա չպիտի կրնայ այդ աստիճան վտանգաւոր յարձակում մը փորձել։ Երկու ծովակալներն ալ կատարեալապէս տէր իրենց արուեստին, հաւասարապէս կը զգային այդ փորձին առաջ բերելիք արդիւնքը։ Արդէն տեղի ունեցած խորհրդակցութեանց մէջ, մէկ կողմէ Տօրիա՝ դաշնակից նաւերու հրամանատարներուն, եւ միւս կողմէ ալ Խայրէտտին՝ իր սպայակոյտին, նոյնիմաստ տեսութիւններ պարզած են, ինչ որ կ'ենթադրէ թէ երկուքն ալ նոյնչափ ճշգորէն կը զգային կռուի պայմանները եւ առաջ դալիք հետեւանքները։—«Եզրայրներս, կ'ըսէ Խայրէտտին իր սպաներուն, կ'ուզէք թնդանօթ դուրս հանել եւ հրետանիներ կանգնել այդ բաց եւ անպաշտպան ցամաքին վրայ, որովհետեւ կը վախնաք թէ թշնամին ցամաքային յարձակում մը կ'ընէ եւ ամբողջ կը զրաւէ։ Ըսեմ սակայն ձեզի թէ անգամ մը որ ցամաք ելլեք, թշնամին չա'տ պիտի նեղէ ձեր շարժումները։ Ամէնը այս չէ. մտածեցէք թէ ի՞նչ պիտի ըլլայ վիճակնիս, երբ թշնամին ցամաք զինուոր հանելնէս վերջ, յանկարծ մեր անպաշտպան նաւերուն վրայ յարձակի. ապահովաբար 5000 զինուորներով չէ որ պիտի կրնանք ետ մղել 20,000 զինուորներու կողմէ կատարուած յարձակում մը։ Բրէւլէզայի ամբողջ, հաւատացէք խօսքիս, պիտի կրնայ մինչեւ վերջը դիմադրել. մեր խնամքը պէտք է միայն նաւատորմին վրայ կեդրոնացնենք, եւ աշխատինք որ չտրկարանան անոր պաշտպանութեան միջոցները, թշնամին, այդ պարագային, ոչ մէկ լուրջ արդիւնք ձեռք պիտի բերէ, եթէ մեր վրայ յարձակի. եւ արդէն չպիտի փորձէ այդ յարձակումը, այլ պիտի բաւականանայ հեռուէն մեզ ումակոծելով։ Կրկին մենք ենք որ իրենց վրայ պիտի յարձակինք, եւ Աստուծոյ օգնութեամբ զիրենք պիտի զարնենք, գերի վարենք։ Միայն՝ անհրաժեշտաբար պէտք է որ մեր զինուորները չպակսեցնենք»։— Բայց Սինան-Րէյիզ կը յամառի, ու կ'որոշեն տեղւոյն վրայ քննութիւն մը կատարել։ Քննութեան արդիւնքը կրկին չի համոզեր Խայրէտտինը, թէ եւ վերջ ի վերջոյ տեղի կու տայ ակամայ։

Իսկոյն հրաման կը տրուի ցամաք թնդանօթ հանելու, եւ հը-

րեսանիններու կաղմութեան հոգը կը յանձնուի Մուրատ-Րէյիզի, բայց հաղիւ թէ առաջին խրամը կը փորուի, թշնամի ուժերը կը տեղան, եւ իրենց գործած աւերով կը հաստատեն խայրէտտինի խօսքերը: Բօնտիւլմիէրոյի գանձատար նաւն ու քանի մը երկրորդական նաւեր, քիչ ատենուան մէջ Օսմանցւոց բռնած այդ ցամաքային գիրքը անպաշտպանելի վիճակի մը կ'ենթարկեն, մինչդեռ նոյն ատեն՝ Տօրիա նաւախումբ մը կը զրկէ ծոցին մուտքը բռնաբարելու: Բայց խայրէտտին չի քնանար: Տօրիայի զրկած նաւերուն հաւասար թուով նաւեր կը քշէ առաջ, եւ ամբողջ օրը կատաղի եւ թշնամիին համար ապարդիւն ճակատամարտ մը կը մղուի Արթայի ծոցին բերանը: Գիշերը, Մուրատ-Րէյիզ, վրէժը լուծելու համար ցամաքի վրայ կրած ձախողութեան, — որ այնքան իրաւունք կու տար խայրէտտինի, — քանի մը թեթեւազէն նաւեր կը զրկէ թշնամի գանձատար նաւուն եւ զայն շրջապատող միւս նաւերուն դէմ, բայց այդ յարձակումն ալ նշանակելի արդիւնք մը չունենար:

Սեպտեմբեր 2ի առտուն, Տօրիա կ'որոշէ հեռանալ այդ վրտանդաւոր վայրէն, եւ երկաթ վերցնել տալով կը հրամայէ դաշնակից նաւատորմին, որպէս զի յառաջ խաղայ սրընթաց: Յրականաւերը քաշելով կը տանին երկրորդական նաւերը, իսկ գանձատար նաւը, շատ ծանր ըլլալուն պատճառաւ կը թողուի որ իր սեփական միջոցներով յառաջանայ: Այս յանկարծական խուսափումը բոլորովին կը փոխէ Օսմանցւոց գիրքը: Կարճատեւ խորհրդակցութենէ մը վերջ, խայրէտտին մեկնումի թնդանօթը արձակել կու տայ, եւ իր նաւերուն գլուխը անցած կը սուրայ դուրս, թշնամիին ի խնդիր, ինչ որ իր յաղթութիւնը պիտի վճռէր:

(Վերջը յաջորդ բունդ)

ՊԱՏՈՒՀԱՆԻՆ ԱՂՋԻԿԸ

Պատուհանի աղջիկն է ան,
Անկրկան,
Որ կը հսկէ օրերն ի բուն, անբարբառ,
Զեռն ի ծնօս, աչերն աղու՝ երազախառ,
Կ'ըսես կ'որսայ անցորդներէն,
Խօշաբար,
Յուսոյ ժպիտ մը գաղտնօրէն:

Պատուհանի աղջիկն է ան,
Դիւրական,
Լուռ սպասողն կեանքի սօնին.
Սէր մը, ախա՛ն, չէ բառ եկեր սակաւին
Պատուհանի սեւին վրան,
Պսակելու իղձերն անոր՝ կուսային.
Որ սպասողն է կեանքի սօնին:

Պատահանը շրջանակն է իր պատկերին՝
— Աստուածածնի հանգումակ —
Հոն սիրագեղ ու սրտագին
Դրկած օրե շարունակ
Հոծ խանձարուն իր իղձերուն,
Մինչ իր սաւառ ակնարկները կը մարին,
Անպերուն սակ մեղրային:

Պատահանի աղջիկն ահա՛
Ուշացրիւ կը խոկայ:
Ու երբ ժպտի հոգեհրմայ,
Belvédèreն է գոգցես տունին,
Որուն յոյսն կը հրճուին
Մըռայր սրտն անցորդներուն,
Երագուն:

Փրփրէ ծաղիկ մշտագարուն,
Պատահանի ևայեաղ սիրուն,
Դուն ես քաղարն այս սիրտերուն՝
Տրտնալար,
— Բուրումնաւէ, պերճ քաղար —
Ուր կը ծղլին անդադար
Երանութեան ծիլերն ժպտուն:

ԼԵՒՈՆ ՔԻՐԻՇԱՆ

ՕՐՈՒԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Բ.—ԼՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Amicus Plato, sed magis amica veritas.

Լուսահոգի Պ. Լաբալիսի հանգիստը չսկիսի ուղէի վրդովել՝
ըսելով որ Թրքահայ գրականութիւնը գլխաւորաբար օրագրու-
թեան մէջ պարփակուած մնացած է, եւ թէ Թրքահայ մտքին
արտադրութեանց ճշմարիտ ու հարազատ պատկերացոյցները աւե-
լի՝ օրուան թերթերն են քան հրատարակուած գիրքերը: Բայց
անհրաժեշտաբար պէտք էր կրկնէի այս այնքան անգամներ ար-
ձանագրուած ճշմարտութիւնը, երեւան հանելու համար երեւոյթ
մը որ թերեւս նուազ զիտուած ըլլալով, կրնայ տարօրինակ թը-
ւիլ չատերու, եւ որ սակայն ճշմարտութիւնն իսկ է: — Թրքահայ
գրականութիւնը հոգեվարք է, տակաւ անուն մը միայն կը մնայ
իրմէ, ըսենք նոյն իսկ թէ մէկ ոտքը գերեզման իջնելու վրայ է,

եւ արգէն խեղճը կաղ ծնած ըլլալով, ուրիշ ոտք ալ չունի որ հողի հուսկ յետին ծածկոյթը ընդունելէ առաջ կարենայ տակաւին աւելի երկար ատեն վայելել արեւին կենսատու լոյսն ու անջրպետին ոգեւորիչ արըշուոթիւնը:

Եւ թող անճաշ ու ասպտամ *paradoxe* մը չենթադրուի այս կարծիքը: Լրագրութեան ցոյց տուած հիւրասիրութիւնը մեր գրագէտներուն, արդէն սկիզբէն ի վեր օգուտէ աւելի մնաս բերած է թրքահայ գրականութեան, եւ եթէ այսօր այս վերջինը հոգեվարք է եւ ուրիշ ամէն ատենէ աւելի անդարձ չիջման մը երկիւղը կը ներշնչէ, պատճառը միշտ լրագրութիւնն է, այդ ասպնջական, այդ գրագէտներու համակիր, գրականութեան սիրոյն իր սխնակաները զոհող, եւ գրական գործերը վարձատրող լրագրութիւնը:

Ա.

Գրականութեան մը արտայայտութեան եղանակները բազմաթիւ են, բայց այդ արտայայտութեան եղանակներէն ամէնէն տեւականն ու նպատակայարմարը Գիրքն է: Մարդ տարբեր ուշադրութիւն կ'ընծայէ գրքին քան ո՛ր եւ է բանախօսութեան մը եւ կամ մամուլի միջոցաւ իրեն մատուցուած հատուածներու: Գիրքը իր բնոյթով, նոյն իսկ իր արտաքին ձեւովն ու դիւրատարութեամբ եւ իր հրապուրիչ երեւոյթով չա՛տ աւելի մատչելի է մարդկային մտքին քան լրագրութիւնը: Իր ձեւակերտական պայմաններն իսկ կ'ազդեն գտնելիք ընդունելութեան եւ իր յառաջ բերելիք ազդեցութեան վրայ: Այս է պատճառը որ գիրքերը պատկերաւորաբար լու պէտքը ծնած է. այս է պատճառը որ գիրքի մը տպագրութիւնը գեղեցկացնելու, գիրքը իր արտաքին երեւոյթով՝ դաւաճ դարձնելու հարկը ծագում առած է. այս է դարձեալ պատճառը որ Եւրոպայի արդի հրատարակիչները պատկերաւորաբար, գունադեղ ու զարդարուն կողքերու դրութիւնը հաստատած են, եւ գրքին պարունակութիւնը բարձր ցոյց տալէ աւելի կ'աշխատին անոր արտաքին երեւոյթը անդիմադրելի դարձնելու:

Բայց Գրքին առաւելութիւնը միայն աս չէ: Գիրքը տակաւին տեւելու ընդունակութիւնը ունի, կ'ապրի դարեր՝ մի՛ միայն իր ձեւին շնորհիւ, դիւրաւ ձեռք կը բերուի երբ իր պէտքը զգալի կը դառնայ, կրնայ նորանոր տպագրութիւններով մշտնջենաւորուիլ, ինչպէս եղած են հին ազգերու գրական գործերը, ինչպէս եղած է Աստուածաշունչը, ինչպէս եղած են ու պիտի ըլլան դասական մատենագրութեանց հրաշակերտները: Այսօր, ուղուած վայրկեանին մարդ կրնայ ունենալ Հոմերոսէ հետոյ մը, բայց տակաւին մէկ տարուան անցեալ ունեցող լրագրի մը թիւը ձեռք

անցընելը կարելի չէ ամէնուն համար, կը հետեւի ուրեմն թէ գիրք մը՝ մի միայն իր ձեւին շնորհիւ կրնայ դարեր ու դարեր անկորուստ մնալ, մինչդեռ տակաւին տարի մը առաջ հրատարակուած լրագիր մը անդարձ կը կորսուի դարձեալ իր ձեւին պատճառաւ։ Ուրիշ առաւելութիւն մը սա է որ գիրքը տարբեր եւ աւելի ծանր հարկեր կը դնէ իր հեղինակին վրայ, քան լրագրական յօդուած մը՝ զինքը ստորագրողին։ Գիրքը յատուկ խնամք, յատուկ աշխատութիւն, կատարելագործութեան եւ անթերիութեան մասնաւոր պայմաններ կը պահանջէ, մինչդեռ թոուցիկ գեղեցկութիւն մը, հարեւանցի չպար մը եւ քիչ շատ երեւութական խնամատարութիւն կը բաւեն անստգիւտ հոգակելու լրագրական յօդուած մը։

Գրքին ու լրագրութեան այս զանազանութիւնը անհրաժեշտաբար պէտք էր ընել այստեղ՝ Թրքահայ գրականութեան վրայ խօսելու առթիւ։ Որովհետեւ այդ զանազանութենէն մեկնելով միայն պիտի կրնանք ճշմարիտ գնահատութեան մը ենթարկել այն գրչի արդիւնքը՝ զոր վարժուած ենք «գրականութիւն» ընդհանուր յորջորջումով պիտակելու։ Գրականութեան մէջ, ինչպէս տեսանք, գրքին դերը շատ աւելի մեծ ու վճռական է՝ քան լրագրին դերը։ Սակայն մեր մէջ, Գիրքը ընդհանրապէս տեղի տուած է Լրագրին, եւ հետեւաբար՝ գրականութիւնը զրկուած մնացած է իր արտայայտութեան ամէնէն ապահով, ամէնէն ամուր ու հրահանգիչ եղանակէն։ Եւ Գիրքը տեղի տուած է մասնաւոր այն ատենները՝ ուր լրագրութիւնը ամէնէն աւելի տրամադիր երեւցած է իր գիրկը բանալու, եւ սիրայօժար՝ նոյն իսկ քծնոտ ու շողովարար հիւրամեծարութեամբ մը պատուելու օրուան գրողներն ու գրականութիւնը։

Առնենք անցեալը, եւ հետեւինք անոր ընթացքին։ — Գրականութեան մուտքը մեր լրագրութեան մէջ՝ շատ հին ատենուան գործ չէ. առաւելագոյն հնութիւնը զոր պիտի կարենայինք սահմանել անոր համար, քառորդ դարը չ'անցնիր։ Սկիզբէն թերթերը կը մնային մի՛ միայն իրենց լրատուի եւ հստերային քննադատի դերին, այսինքն՝ զուտ հրապարակագրութեան սահմաններուն մէջ։ Տակաւ սխառ են մասնակի չեզու մնելու ընել, իրենց ստորնայարկը յատկացնելով յօդուածներու՝ որոնց մէջ, «Բանասիրական» ընդհանուր խորագրով կը ներկայացուէին ամէն տեսակ նիւթեր։ Այդ խորագրին տակ յաճախ գիտութիւնն ու բանաստեղծութիւնը, այդեգործութիւնն ու արեւելեացիութիւնը, գրականութիւնն ու վաճառականութիւնը, պատմութիւնն ու արհեստագործութիւնը, իմաստասիրութիւնն ու զաւելտը իրենց նուիրուած յօդուածներ, ուսումնասիրութիւններ, թարգմանութիւններ, եւ երբեմն ալ ա-

միսներ շարունակուող ամբողջական գործեր ունեցած են։ Վէպն իսկ այդ խորագրին տակ մնացած է բաւական ատեն, մինչև «Թերթօն»ի բաժնին հաստատութիւնը։

Միեւնոյն երեւոյթը նաեւ հանդէսներուն մէջ։ Անոնք ալ մեծ մասամբ շատ ուշ բացած են առանձին «գրական», «վիպական», «բանաստեղծական», «թատերական», «գեղարուեստական», եւն. բաժիններ։ Նախապէս՝ զիրենք զբաղեցնող գլխաւոր առարկան հանրային քննադատութիւնը եղած է, միշտ ընկերացած «Բանասիրական» բաժնին՝ ուր դարձեալ ամէն տեսակ նիւթեր ժամագիր եղած են խառն ի խուռն, անկարգ ու անկանոն համախռնութեամբ մը, որ օր մը բոլորովին պիտի վտարուէր մեր մամուլէն՝ հրատարակուած նիւթերուն հետզհետէ աւելի կանոնաւոր, աւելի մեթոտիկ ու գիտակից բաժանման մը ենթարկուելուն շնորհիւ։

Թերթի վարիչները շատ մերձենալի մարդոց համբաւը չեն թողած մեր մէջ, այդ ատեններուն մանաւանդ, ուր յետին ողորմելին որ կրցած էր յօդուած մը հրատարակել՝ եւ կամ լրագրական ձեռնարկի մը գլուխը անցնիլ, իրաւունք ունենալ կը կարծէր ինքզինքը սովորական մահկանացուներէ տարբեր եւ անհամեմատ աւելի բարձր էակ մը նկատելու։ Մի՛ մոռնաք որ Հայ լրագրագետներու ամէնէն արգահատելին՝ ընդմիշտ յիշատակութեան արժանի Մինաս Գաբամաճեանը՝ իր թերթին ու խմբագրի գիրքը չէր ուզեր փոխել ամիրայի մը անուան ու հարստութեան հետ, ինչպէս յետին կարօտութեան օրերուն մէջ իսկ չէ՛ ուղած գաւառային վարժարանի մը տեսչութեան շահաբեր ու փրկարար պաշտօնը ընդունիլ, իր ժողովականի հանգամանքէն չհրաժարելու համար։ Այդ մեծ մասամբ միջակ, յաճախ նախանձոտ մարդիկը միշտ անհաշտ ապրած են մտքի բոլոր գեղեցիկ արտայայտութեանց հետ, ուրացած են տաղանդներ՝ զորս ժամանակը նուիրագործած է այսօր, մերժած են գործեր՝ որոնք սոնհաւասար պիտի մնային մեր գրականութեան մէջ, եւ ընդհանրապէս խոր ու աններող արհամարհանք մը ցոյց տուած են գրչի մարդոց եւ գրականութեան նկատմամբ։ Պարօնեան՝ որ յաճախ երգիծանքի առիթ մը ստեղծելու համար նոյն իսկ գէպքերու եւ երեւոյթներու ճշգրիտ բնոյթը խեղաթիւրած է, եղծած է նաեւ անցեալին այս էջը, ու ժամանակին գրչի մարդոց դէմ ուղղած սլաքները աւելի լրագրագետներու արհամարհանքը ունեցած են իրենց մեկնակէտ քան չէզոք զիտողի մը անկողմնակալ դատողութիւնը։ Ատկէ՛ այն սխալը որ կը տեւէ մինչեւ այսօր, եւ որուն պատճառաւ շատ գործեր, շատ գրական յեղաշրջութիւններ որոնք գրչի մարդոց անհա-

տական ձեռներէցութեան արդիւնքն են, վերագրուած են սա կամ նա թերթին եւ կամ ո' եւ է լրագրապետի մը ջանքերուն:

Գրագէտներու եւ գրականութեան մասին ցոյց տրուած արհամարհանքն ալ ժողովուրդին գործը չէ, այլ լրագրապետներէն ծագում առնելով փոխանցուած է ժողովուրդին, որուն քով կ'ապրի տակաւին: Օրուան գրողները միշտ առիթը ունեցած են այդ արհամարհանքը զգալու, ապրած են ծագրուած՝ անգօսնուած, նոյն իսկ իրենց ֆիզիքական թերութեանց, իրենց անձնական կամ ընտանեկան դժբաղդութեանց պատճառաւ, ու տակաւ առ տակաւ անմիճենալի բագինի մը գաղափարը կաղմած են լրագրութեան մասին, եւ կամ զայն նկատած են յետին ապաստանարանը ամէն բարոյականի կողմէ՝ դատաւարտուած դատարկապորտներու, տրգէտներու, իմաստակներու, եւ անկէ հեռու մնացած են:

Գրքին ոսկեգարն է ատիկա: Լրագրական սիւնակները այդքան անմեքենալի գտնելով, արտադրելու եռանդէն բռնուած բազմաթիւ գրողներ կա'մ առանձին թերթեր ու հանդէսներ հիմնած են, եւ կամ գրքի ձեւով հրատարակած են իրենց արտադրոյթը: Գիրքը չհաճ է, գրեթէ ողողած է հրապարակը, իր մատչելի ու զիւրատար ձեւով բռնուած է ժողովուրդէն, եւ առիթ դարձած է որ օրուան գրողները՝ իրենց գաղափարը արտայայտելու համար աւելի իրեն ազլաւինին քան լրագրին: Միսաքեանի, Սվաճեանի, Վարդան փաշայի, եւն. պէս հրապարակագիրներ, իրենց ամէնէն կատաղի polemiqueները գիրքով մղած են, եւ ապահովաբար խելացի գործ մը տեսած են ոչ թէ միայն իրենց ժամանակին, այլ նաեւ ապագային համար: Եթէ Միսաքեանի զոր օրինակ «Եպիսէնիդէս ի Վոսիոր»ը, Սվաճեանի «Սահակ վարդապետը» («Մէչուխէչա» ստորագրութեամբ) եւ Վարդան փաշայի «Ճշմարտութիւններ»ը չա'տ աւելի խոր հետք մը թողած են ու կ'ապրին քան այն անհամար եւ անհամեմատ աւելի գերազանց յոգնածները զորս ցրուած են թերթերու մէջ՝ պատճառը մի միայն գրքի ձեւով հրատարակուած ըլլալին է: Նոյն իսկ ատեն մը, գրքին տիրապետութիւնը այն աստիճան շեշտուած է որ մինչեւ անգամ իրենց առանձին թերթը ունեցող լրագրապետներ, անոր ապաւինած են հրապարակային խնդիրներու պաշտպանութեան համար:

Աւելի ետքը, օրաթերթերը տակաւ սկսած են բանալ իրենց սիւնակները գրականութեան առջեւ: 'Իիչ առ քիչ' թերթերու երրորդ էջը գրական հանդէսներու երեւոյթը ստացած է: Բանաստեղծութիւն, արձակ քերթուածներ, նորավէպեր, վիպակներ, ֆանթեզիներ եւ ամէն տեսակ թարգմանութիւններ կամ հետեւողութիւններ իրարու խառնուած են անոր մէջ: Պահ մը՝ ժամա-

նակին ամէնէն մեծ օրաթերթը՝ Մասիս՝ իր գրական բաժնին խումբագրապետ կարգած է Եղիա Տէմիրճիպաշեանը։ Մասիսէն վերջ Արեւելիք առաջին տեղը բռնած է իբր գրական ազդակ. նոյն իսկ ատեն մը՝ շաբաթական գրական յաւելուածներ ունեցած է, չորսի տեղ վեց էջ հրատարակուելով։ Աւելի նոր ժամանակներուն վրայ չեմ խօսիր։ Երէկուան լրագրութիւնն է ատիկա, ծանօթ ամէն մարդու։ Այդպէս, տարուէ տարի, գրականութիւնը քայլ առ քայլ առաջ տարած է իր ոտնձգութիւնը։ Երրորդ էջէն առաջին էջը անցած է, յաճախ երրորդն ալ պահելու պայմանաւ, մինչեւ լրագրին ամէնէն էական մասը, դառնալու աստիճան։

Եւ սակայն, գիրքը տուժած է այն համեմատութեամբ, որով թերթերը իրենց սիւնակները բացած են գրականութեան առջեւ։ Գրքերու հրատարակութեան նուազելուն գլխաւոր պատճառներէն մէկն ալ այս է, — գլխաւորագոյնը ըլլալով գրող դասակարգին ընդհանրապէս չքաւոր, հետեւաբար՝ իր գործերուն տպագրութեան ծախքը հոգալու անկարող վիճակը։ Մինչդեռ ուրիշ վարկած մը՝ հասարակութեան ցոյց տուած անտարբերութիւնը (?), բացարձակապէս սխալ է։ Եթէ հասարակութիւնը անտարբեր դտնուէր, այն ատեն թերթերն ալ չափով մը չպիտի կրնային տարածուիլ ու բռնուիլ։

Բ.

Գրքին ու գրականութեան մեր մէջ խաղացած դերը այսպէս մանրամասնելէ վերջ, ցոյց տանք նաեւ թէ լրագրութիւնը՝ իբր գրական ազդակ, աւելի՛ իբր գրականութեան արտայայտութեան միջոց ինչ կրնայ ընել, թէ իր ընձեռնիք օժանդակութիւնը մինչեւ ո՞ր աստիճան կրնայ օգտակար դառնալ ու զիւրացնել գրականութեան ու գրագէտներու յայտնութիւնը։

Լրագրութիւնը՝ իր կոչումով՝ չի կրնար հաշտ մնալ ո՛չ գրական աշխատուած կտորներու, ո՛չ ալ երկարաչունչ, յաճախ բացարձակապէս չոր ու անհրապօր, եւ օրուան կեանքին այժմէութիւններուն հետ առնչութիւն չունեցող ուսումնասիրութեանց հետ։ Լրագրին գլխաւոր յատկութիւնը զիւրահաղորդութիւնը պէտք է ըլլայ. հրատարակուած յօդուածները պէտք է այնպէս գրուած ըլլան որ առօրեայ հոգերով ու աշխատանքով զբաղած, եւ ամբողջ օրուան մէջ՝ ընթերցման յատկացնելու համար հազիւ մէկ երկու ժամ միջոց ունեցող ընթերցողը կարենայ զանոնք կարգալարտորոնք, ըմբռնել ու մեկնել։ Մանրատար յօդուած մը, գրական բարձր՝ հետեւաբար ինքնամփոփութեան ժամանակի մը միջոցին միայն կարդացուելու յարմար կտորներ, խիտ ու չարչրուկուած նկարագրութիւններ, մասնագիտական ուսումնասիրութիւնք

ներ, եւն. չեն կրնար կարգացուիլ այդ մէկ երկու ժամուան ընթացքին, որոնք արդէն հազիւ թէ կը բաւեն այժմէութեան պատկանող խնդիրներու, քաղաքական՝ ներքին ու մեր կեանքին յատուկ լուրերու ընթերցման։ Ասկէ դատ, արդէն ամէն յօդուած որ երկու սիւնակի սահմանը կ'անցնի, ինչ որ ալ ըլլայ իր արժէքն ու կարեւորութիւնը, ճակատագրականօրէն կը դատապարտուի մէկ թողմ թողուելու։ Ընթերցողը՝ շատ անգամ մասնաւոր թիւեր կը զատէ ու կը պահէ, անոնց մէջ հրատարակուած այս կամ այն յօդուածը աւելի յարմար ատեն մը կարդալու մտքով, բայց մէկ օրէն միւսը՝ օրուան թերթերուն ուրիշներ կը յաջորդեն, ուրիշներ կը ջնկուին ու կը պահուին, կը դիզուին իրարու վրայ, եւ կու գայ ատեն մը՝ ուր ընթերցողն իսկ կը սոսկայ այդ կուտակումէն, կը զգայ թէ երբեք պէտք եղածին չափ տրամագրութիւն ու ժամանակ չպիտի ունենայ դանոնք կարդալու համար, եւ ամէնքը մէկ կը նետէ մէկ կողմ, յաջորդ օրերու թիւերով միեւնոյն անօգուտ խաղը վերսկսելու համար։ Գաւառի ընթերցողները՝ որոշ համեմատութեամբ մը կրնան բացառութիւն կազմել այս մասին, բայց Պոլսոյ ընթերցողներուն, նոյն իսկ զարգացած ու գրագէտ դասակարգին համար, իրողութիւնը աս է։ Միայն գիրքն ու հանդէսները մեծ մասամբ զերծ կը մնան այդ յաճախակի մասնաւոր բերութենէն, զխաւորաբար իրենց դիւրատարութեան շնորհիւ։

Աւելի հասկնալի դառնալու համար՝ կ'արժէ որոշ դասաւորման մը ենթարկել լրագրի ընթերցողները, անշուշտ նկատի առնելով մի միայն Պոլսահայ հատուածը։ Այդ ընթերցողներուն հարիւրին ութսունը, նոյն իսկ աւելին՝ այժմէութեան պատկանող խնդիրներու, պարզ խօսքով՝ օրուան կեանքին այլ եւ այլ երեւոյթներուն նուիրուած լուրերուն հետամուտ է, ինչպէս նաեւ թերթօնին, ու բնականաբար՝ դժկամակութեամբ աչք կը նետէ թերթին այն մասին վրայ ուր յօդուածները կը հրատարակուին։ Թերթին այդ մասը իրեն համար մեծ հրապոյր մը չունի, ընդհակառակը՝ ինքնակոչ ու նեղացուցիչ տարր մըն է, որուն վտարման կը բաղձայ՝ զինքը հետաքրքրող լուրերուն աւելի լայն սահման մը բացուած տեսնելու համար։ Գրական հատուածներ, ուսումնասիրութիւն, եւն. զինքը անտարբեր կը թողուն։ Հազիւ հազ քիչ շատ զուարճալի եւ կամ արտաքոյ կարգի շահեկանութեամբ օժտուած ու մասնաւորաբար իր նախասիրած լուրերուն հետ առնչութիւն ունեցող գրուածքները կը կարգայ եւ կ'անցնի իր գործերուն։ Կը մնայ հարիւրին քսանը, որուն տասներինը՝ իր զարգացման ու մտքին պահանջներուն բերմունքով կը սիրէ կարդալ նոյն իսկ երկարաշունչ ուսումնասիրութիւններ, պայմանաւ որ իր նախասիրած նիւ-

Թերուն վրայ գրուած ըլլան անոնք։ Այդ դասակարգին մէջ կան որ մի' միայն կրթական գործին նուիրուած գրուածքները կը կարդան, կան որ գրական կտորներ, ուսումնասիրութիւններ, եւն. կը փնտռեն, եւ այսպէս՝ իւրաքանչիւրը իր սիրածը, իրեն պէտք եղածը միայն կը կարդայ, եւ ընդհանրապէս ուշադրութիւն չընծայեր ուրիշ ո՛ր եւ է նիւթի վերաբերող յօդուածներու։ Հարիւրին մէջ հազիւ մէկ հատ մը կարելի է գտնել որ հաւասարապէս հետաքրքրուի ամէն բանի, կարգայ ամէն գրուածք, ինչ որ բաւական տարածուն զարգացում մը, անսպառ ժամանակ եւ յոգնիլ չգիտցող տրամադրութիւն մը ունենալ կ'ենթադրէ։

Արդարութեան սիրոյն՝ պէտք է խոստովանինք թէ՛ մասնաւորաբար մօտ ժամանակներու մէջ՝ մեր լրագրապետները կատարեալ չեղում մը ըրած են իրենց ճշմարիտ դերէն, եւ օրուան կեանքին հաւատարիմ արձագանգը ըլլալու ձգտելով հանդերձ, աշխատած են նաեւ իրենց թերթը գրականութեան ընդունարաններ դարձնել, քաջալերելով նոր գրողները, իրենց սիւնակները բանալով գրական հատուածներու առջեւ, նոյն իսկ գրողներուն աշխատութիւնը վարձատրելով։ Եւ ասիկա ըրած են մինչեւ անգամ իրենց թերթերուն ճշմարիտ կոչումը խաթարելով, էապէս լրագրական նիւթերը յապաւելով։

Բայց լրագրապետներու այս առերեւոյթ զոհողութենէն մեծ բարիք մը չէ ծնած գրականութեան համար, ոչ ալ իրենց այդ բարեյօժարութիւնը կրցած է երբեք գրականութեան ամբողջական յայտնութեան նպաստել։ Որովհետեւ՝ այդ պատուական մարդիկը գրականութեան բարգաւաճման ծառայելէ աւելի իրենց ձեռնարկին յաջողութեան պայմանները աւելցնելու, իրենց գործին տնտեսական հիմերը ամրացնելու ձգտած են, կերպով մը շահագործելով թէ՛ գրականութիւնը եւ թէ՛ այն գրողները՝ որոնց աշխատակցութիւնը կրնայ մասնաւոր առաւելութիւն մը տալ իրենց թերթին, անոր բարոյական վարկը բարձրացնել, անոր յարաբերութիւնները ընդլայնել։ Թերթի մը վարիչը՝ տաղանդը չէ որ կը փնտռէ. ջոջ աշխատակիցներու հայթայթումը սոսկ անունի վաճառականութիւն մըն է իրեն համար, եւ ընդհանրապէս տաղանդաւոր՝ բայց տակաւին անուն չունեցող նորերու ճշմարտապէս գեղեցիկ յօդուածները կը մերժէ, քիչ չատ անուանի միջակութեանց ողորմելի վիժուկներուն տեղ բանալու համար։ Գրականութիւնն ու գրողները, աւելի՛ ընթերցողներու թիւը ստուարացնելու ու թերթ քնելու միջոցներ դարձուցած է, գրականութեան տարածման նպաստելու խաբուսիկ ու վարպետորդի պատրուակին տակ ծածկելով իր շահագիտութիւնը։

Պէտք է վերջապէս ընդունիլ թէ մեր գրականութիւնը շատ քիչ առիթներու մէջ միայն կատարեալ ասպնջականութիւն մը վայելած է օրաթերթերու կողմէ, որոնց կոչումն ու բնոյթը, ինչպէս ըսինք, ինքնին անհաշտ են արդէն մտքի վերացական արտադրութեանց, այժմէութեան հետ առնչութիւն չունեցող գըրուածքներու հետ : Քիչ մը վերը՝ բաղդատական հաշուով մը տեսանք թէ լրագրի մը ընթերցողներուն հարկերին ութսունէն աւելին բացարձակապէս հակառակ է գրական յօդուածներու եւ ուսումնասիրութեանց : Արդ, այդ համեմատական հարկերին ութսունը թիւ մըն է՝ զոր լրագրապետ մը երբեք չի կրնար անտեսել, որովհետեւ իր յաճախորդներուն մեծագոյն մասն է, որովհետեւ իր գոյութեան, իր յարատեւութեան նպաստող գլխաւոր տարրն է : Ինչ որ ալ ըլլայ, պէտք է պահել այդ թիւը, ի հարկին զայն ըստուարացնելու աշխատիլ : Լրագրապետը՝ շարունակ այս մտածումով գրաւուած է, միշտ ասոր վրայ կը խորհի, հետեւաբար ուրիշ ամէն բանէ առաջ կ'աշխատի այդ տարրին ճաշակը, նախասիրութիւններն ու փափաքները ըմբռնելու եւ զանոնք գոհացնելու՝ կարելի եղած բոլոր միջոցներով :

Խոստովանինք որ իր դիրքը շատ փափուկ է. մէկ կողմէ պէտք է աշխատի իր յաճախորդներուն գլխաւոր մասը ձեռքէ չհանելու, եւ միւս կողմէ ալ ստիպուած է թերթին գրական գոյն մը տալ, գրական աշխատակիցներ կապել, թէ՛ յաճախորդներու ուրիշ մաս մը չփախցնելու, եւ թէ բարոյական գեր մը խաղացած ըլլալու, իր ժամանակուան մտաւոր գործունէութեան մէջ իրեն յատուկ բաժին մը ունենալու, իր վարկը բարձր պահելու համար : Մեր լրագրութեան պատմութեան մէջ, շատ քիչ լրագրապետներ միայն այս փափուկ կացութիւնը զիմագրաւած են առանց չփոթելու. հազուագիւտ՝ եւ ընդմիշտ յիշատակութեան արժանի դէմքեր են ատոնք, որոնք իրենց շահուն ձայնը խեղդած են մի՛ միայն իրենց խղճին, իրենց կոչումին անսալով, եւ որոնք՝ փոխանակ յաճախորդներու ապուշ պահանջումներուն ու ողորմելի ճաշակին գերի դառնալու, ընդհակառակը աշխատած են, — աւելորդ է ըսել թէ շարունակ մնասելով, — իրենց իսկ ճաշակն ու ձգտումը անոնց համար հարկեցուցիչ դարձնելու :

Ասիկա սակայն ամէն մարդու գործը չէ. գործը չէ՛ մանաւանդ այն տեսակ մարդոց՝ որոնք լրագրի՝ գլուխ անցած են աւելի շահու՝ քան ճշմարտապէս զարգացուցիչ եւ աղնուացուցիչ իտէալ մը հետապնդելու համար : Յաճախորդին պահանջումները դոհացնելէն զատ ուրիշ իտէալ չեն ունեցած. չէ՞ մի որ իրենց շահուն ամէնէն նպաստաւոր իտէալն է ատիկա : Եւ այդ այսպա-

նելի, անպատուաբեր ու անարժան իտէալին զոհուած է նաեւ գրականութիւնը: Լրագրապետին՝ հետեւաբար նոյն ինքն յաճախորդին լուծը չէ պակսած անոր արտայայտութեան եղանակներուն վրայէն: Լրագրապետները յաճախորդներու հակընդդէմ ճաշակն ու իրենց շահադիտութիւնը հոգ չէ թէ առերեւոյթ բարոյական ջանքով մը ծածկելու պէտքը սքանչելապէս հաշտեցուցած են իրարու հետ, որոշ սահմաններ, որոշ չափ մը, որոշ կանոններ սահմանելով գրական արտագրութեանց համար: Հետեւանքը սա եղած է որ գրականութիւնը չէ կրցած արտայայտուիլ աշխատուած կերպով մը, եւ ստիպուած է մնալ դիւրընթեռնի սահմաններու մէջ, ինչ որ աղիտաբեր եղած է իրեն համար. լուրջ փօնը՝ այդ պատճառաւ լքուած է միշտ, եւ թեթեւ, հրապուրիչ բայց անարժէք եւ տեւելու անընդունակ փանթեղին, կամ հակիրճ ու չծանրաբեռնուած գրական կտորները մասնաւոր գուրգուրանքի մը առարկայ դարձած են լրագրապետներուն ու գրողներուն կողմէ հաւասարապէս:

Առաջինները չեն ուզած զուր տեղը իրենց սիւնակները լեցընել այն տեսակ գրուածքներով որոնք ընթերցողներու մեծամասնութեան արհամարհանքին միայն պիտի արժանանային, եւ հրատարակուածներն ալ ենթարկած են այն տեսակ վիճակի մը որ եթէ ոչ իրենց ձգտումով, գոնէ իրենց դիւրահաղորդութեամբ մատչելի ըլլան ամէնուն. այս է պատճառը՝ եթէ երբեք յաճախ խնամուած ու կարեւոր ուսումնասիրութիւններէ ու գրական բարձր կտորներէ նախընտրուած են հասարակ խնդիրներու նուիրուած ոչ նուազ հասարակ, բայց կարճ ու դիւրընթեռնելի գրուածքներ: Գալով գրողներուն, կա՛մ անզգալաբար, եւ կա՛մ լրագրապետներուն ու ընթերցողներուն անհամակիր ընթացքին հանդէպ, սկսած են համակերպիլ տիրող ճաշակին, եւ իրենց տաղանդը ամբողջովին նուիրած են դիւրատար ու ո՛չ-աշխատուած գրուածքներու պատարաստութեան:

Թրքահայ գրականութեան՝ մասնաւորաբար արդի գրական սերունդին թեթեւ, անգոյն եւ մակերեւութային գործունէութեան պատճառներէն մէկն ալ այս չէ՞ արդէն:

Կարելի չէ տարբեր գնահատութեան մը ենթարկել լրագրութեան կողմէ գրականութեան ընծայուած ասպնջականութիւնը: Բայց թողունք ընդհանուր նկատողութիւնները եւ անցնինք այս օրուան վիճակին, տեսնենք թէ արդի սերունդը ի՞նչ դեր կը խաղայ լրագրութեան մէջ, եւ թէ ո՛ւր կը դիմէ գրականութիւնը:

ԱՐԱՄ ԱՆՏՈՆԵԱՆ

Ա Ր Մ Ա Շ

(ԵՐԷԿ ԵՒ ԱՅՍՕՐ)

Շատ անգամ հաստատութիւններու հանդէպ դէմ առ դէմ կը գտնուինք, առանց գիտնալու թէ, ի՞նչ շարժառիթներ ծնունդ տը-
ւած են անոնց:

Դպրեմանքի գոյութեան խնդիրը միեւնոյն պարագայովը կը

ԵՂԻՇԷ ԵՊԻՍԿ. ԴՈՒՐԵԱՆ

ներկայանայ մեր աչ-
քին: Կղերանոցի մը
հաստատութեան լուրջ
գաղափարը և փափա-
քը երկար ատեն ըզ-
բաղեցուցած էին պաշ-
տօնական մարմիննե-
րը: Ու գործը ծրա-
գիրներէ անդին քայլ
մը չէր կրցած առնել:
Եւ կղերանոցի գաղա-
փարն ալ ընծայարանի
եւ վարժապետանոցի
ծրագիրներուն պէս,
թերեւս տակաւին եր-
կար տարիներ արձա-
նագրութեանց դիւա-
նի մը խորը փոշիներու
տակ պիտի խեղդուէր,
եթէ բարեբաաստիկ դիպ-
ուած մը գործնական
ու դրապէս ապահով-
ուած կեանք մը չտար
անոր:

Վախճանեալ Խորէն Սրբազան Աշրգեանի ընտրութեամբ Ար-
մաշ նոր Պատրիարք մըն ալ տուած էր Կ. Պոլսոյ Աթոռին: Նոր-
ընտիր Պատրիարքին առաջին քայլերը սկսան ընթանալ տաք վե-
րաբերումներու եւ սրտառ համակրութիւններու յաջորդականու-
թեան մը մէջէն: Իր ճշմարիտ կուսակրօնի եւ համեմատաբար դար-
գացած մարդու իրական հանգամանքը զիւթեց պահ մը ամէնուն
մտածումները, եւ ինքը բազմաթիւ եզր մը կազմեց՝ իր պար-
թեւ հասակով՝ այն բոլոր կուսակրօններուն մէջ, որոնք հրապա-
րակը բռնած էին այն ատեն: Օր մը Վսեմ. Արիկ Էֆ. Ունեան,
նորընտիր Պատրիարքին հետ իր մէկ տեսակցութեանը պահուն,

իր զժգոհանքը յայտնած էր կարգ մը կուսակրօն-եկեղեցականներու մասին, որոնց ցուցադրած այս կամ այն յոռի արարքը նողկանք պատճառած էին իրեն, եւ լուրջ դարման մը կը փնտռէր:

— Մինչեւ որ զիսկուածական ձեռնադրութիւններէ հրաժարելով, լրջօրէն մենք չպատրաստենք մեր կուսակրօնները, պիտի չկրնանք վերջ մը տալ տեղի ունեցած զժգոհութիւններուն:

— Ուրեմն, ձեռնարկեցէք այդ գործին, կ'ըսէ Ունճեան էֆէնտի, եւ ես ձեզի հետ պիտի ըլլամ ձեռնարկին յաջողութեան համար:

Այս տեսակցութեան արդիւնքը կ'ըլլար Դպրեվանքին հաստատութիւնը: Պարագայ մը, զոր նոյն ինքն վախճանեալ Պատրիարքը կը պատմէր:

Ձեռնարկին հետ, փոխարինութիւնն ալ շատ գեղեցիկ էր: Եթէ Արմաշ Պատրիարք մը կու տար Պոլսոյ Աթոռին, պատրիարքութիւնն ալ իր կողմէն Դպրեվանք մը կու տար Արմաշու, եւ հետեւաբար ամբողջ Ազգին: Ու այդ օրէն Արմաշու մենաստանը դուրս կ'ելլէր իր մեկուսացած վանքի տարտամութիւններէն, եւ կ'ըլլար Կ. Պոլսոյ պատրիարքութեան Դպրեվանքը, երբեմնի Ղեւոնդեանց վարժարանի անշքացած բեկորներուն վրայ կառուցուած:

Աչըգեան Սրբազանի փափաքներուն համաձայն ձեւափոխուած կամ աւելի ճիշդը բարեձեւուած Արմաշու վանքը, իր նոր կազմակերպութեան առաջին օրէն նիւթական ու բարոյական քաջալերանքով մը շրջապատուած, յանձնուեցաւ Ամեն. Օրմանեան Սրբազանի, — այն ատեն դեռ պարզ եպիսկոպոս, — քանի որ ինքն էր՝ հրապարակի վրայ այն միակ եկեղեցականը, որ իր համալսարանական դաստիարակութեամբ, իր անձին վրայ կը միացնէր հըմուտ եւ կարող մարդու մը բոլոր առաւելութիւնները: Օրմանեան Սրբազանի համար գերադանց առաւելութիւն մը կրնար նկատուիլ սա պարագան, որուն համեմատ գործը ծրագրողներէն Աչըգեան Սրբազան, ամբողջ իր հոգին դրած էր այս նոր ձեռնարկին մէջ, եւ մասնաւոր յորդում մը ցոյց կու տար բարոյական օժանդակութեան, երբ միւս կողմէն Վսեմ. Աբիկ էֆ. Ունճեան, նոյն ատեն կազմուած Խնամակալութեան իրեւ գործօն անդամը, իր եկեղեցասէրի բարեպաշտիկ միտումներէն թելադրուած, նիւթական օժանդակութեան ջիղը կը դառնար, վանքին տալով պիւտճէ մը, որ հիմակուանին նիհարութեանը բազդատմամբ կրնար շուայլ յորջորջուիլ: Նիւթական ու բարոյական այս օժանդակութիւնները մէկ կողմէն, ու գործին գեղեցիկ մտածումը միւս կողմէն, պատճառ մը եղան անշուշտ, որ Օրմանեան Սրբազան ալ իր կողմէն բերէ գործին մէջ իր առոյգ ու անխոնջ գործունէութեան բաժինը:

նորակազմ Դպրեվանքի սեմէն ներս, ուր դեռ նոր կազմուած էր առաջին կարգը: Ինքը հեռատես միտք ու շրջահայեաց, տարուան մը փորձառութեան միջոցին զգաց, թէ միայն իր, մտաւոր ոյժերը բաւական չէին յաջողութեամբ արդիւնաւորելու համար այն մեծ ծրագիրը, զոր Աշրգեան Սրբազանի շուշին տակ կազմած էր: Անմիջապէս զգաց թերին, եւ գործը իր նախաքայլին՝ փափաքեցաւ օժտել Դուրեանով մը, որ տասը տարիներու լուռ ու անշուշկ, բայց մի եւ նոյն ժամանակ արդիւնաւոր շրջան մը բոլորած էր Պարտիզակի խաղաղ մէկ անկիւնը: Դուրեանի լրջախոհ ու վանական ծանրաբարոյութիւնը, իր պատկառազդեցիկ ու խորունկ նայուածքը, իր գաղափարներուն վճիտ յստակութիւնը, իր խորհուրդներուն յղկուած չափականութիւնը շուտով զգացուցին մեզի, թէ Օրմանեան Սրբազան իրապէս Դուրեանով միայն կրնար լեցնել տեսնուած թերին, որ առանց անոր՝ չպիտի դադրէր իր գոյութեան իրաւունքէն: Առաջին օրէն Դուրեան «Արմաշի Հոգին» սկսաւ դառնալ երբ Օրմանեան Սրբազան իր գործի մարդու անմրցելի չարքաշութիւնով ու ժպտող վարուելակերպերով պինդ կը բռնէր հաստատութեան գոյութիւնը ապահովող ջիղերը: Ու երկուքը — Օրմանեան եւ Դուրեան — այդ նախօրերուն, զիրար կը լրացնէին, զիրար կ'ամբողջացնէին նոյն եւ մի նպատակի մը առողջ արդիւնաւորութեանը համար: Մէկուն ժպիտը եւ միւսին երկաթէ նայուածքը, մէկուն խնդալիւր խօսուրդութիւնը եւ միւսին սակաւախօս հրահանգութիւնը գործին շուրջ միայն կը թեւածէին, ու կը թեւածէին մեր շուրջը, երբ մենք դեռատի պատանիներ, սորվելու փափաքէն մղուած զիրենք կը շրջապատէինք, մենք ալ շրջապատուած իրենց իրապէս հայրական գորովանքներէն: Այդ օրերուն իսկ Դուրեան դուրս կ'ելլէր պարզ ուսուցիչի մը կոչումէն, ու կը դառնար Օրմանեան Սրբազանի անհրաժեշտ օժանդակը, խորհրդակա-նը, միշտ ամփոփուած իր գերազանցապէս ուսուցանողի, ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ դերին մէջ, որուն համար իր յաջողութիւնը ապահովող բան մը չէր պակսեր իր ներսը: Աշակերտներս մասնաւոր պատկառանքով մը կը մօտենայինք իրեն, եւ չենք կրնար հիմայ երեւակայել թէ ունեցած ըլլանք վայրկեան մը, ուր մեր հաւատքը խախտած ըլլար իր մասին: Երկուքն էին, որ աշխատութեան, յարատեւ ու յամառ աշխատութեան անձնական օրինակները տուին մեզի:

* *

Դպրեվանքի հաստատութեան թուականէն վեց տարի վերջ Օրմանեան Սրբազան կը հարկադրուէր մեկնիլ Արմաշէն: Այս մեկ-նումը անձնական փափաքի մը գոհացումը չէր անշուշտ, եւ ո՛չ ալ պարզ լքում մը: Պարագաները հարկեցուցիչ էին: Պէտք էր

մեկնիլ կարծես, ու զպրեւանքի առաջին ասաներն ալ մեկնեցան այն ատեն: Եւ Դուրեան, իրեւ «Արմաշի Հոգին» միաց իր գործին դուխը, իմաստասէրի մը վայելուչ հանդարտամտութիւնով, իրեւ մէկը, որ արտաքին պարագաներէ չստ ազդուելու տրամադրութիւնը չունի: Եւ զպրեւանքին այն օրերէն յետոյ, որոնց հանդիսատեսը եւ միեւնոյն ժամանակ ենթակաները եղան Դպրեւանքը եւ Դուրեան, տակաւ սկսան երբեմնի հանդարտ օրերը, եւ Դուրեան, առանց ընդհատելու իր գործը, որ ժողովուրդին գործն էր միեւնոյն ժամանակ, սպասեց այն բաւարար արդիւնքներուն, որոնք իր լուռ քրտինքները պիտի բեղմնաւորէին: Այսօր միայն կ'ըմբռնենք թէ Դուրեան Սրբազան ամբողջ կեանք մը, 14—15 տարիներու կեանք մը մաշեցուց Դպրեւանքին ծոցը, ուր իրեւ սեւ մազերով երիտասարդ վարդապետ մը մուտ գործեց, եւ ուրկէ իրեւ ալեւոր Եպիսկոպոս մը դուրս եկաւ, իրեն հանգէպ պաշտամունքի պէս յանգանք մը ստեղծելով անխտիր բոլոր անոնց սրտին մէջ, որոնք դիտցան իր հմտութիւններէն, իր բանասիրական պրպտումներէն, իր հաւատքէն, իր կամքէն, ու նոյն իսկ իր սիրտէն նպաստաւորուիլ:

Հազիւ թէ Իգլիկի Առաջնորդ ընտրուեցաւ Դուրեան Սրբազան, եւ ահա զպրեւանքը սկսաւ առարկան դառնալ խճճումներու, քննադատութիւններու, եւ Դուրեանի արժանաւոր յաջորդի մը ընտրութեան կենսական հարցը անգամ մըն ալ յուզեց միտքերը: Ոմանք նոյն իսկ առաջ գացին իրենց վարկածային պահանջկոտութիւններուն մէջ, եւ ուզեցին Դպրեւանքին դուխը տեսնել հին եկեղեցական մը: Ոմանք ցարդ հետեւեալած ուղղութեան հիմնական սրբագրութիւն մը պահանջեցին, եւ թողուցին որ պահ մը հրապարակը բռնեն Դպրեւանքին շուրջ յարուցուած ամէնէն պոռոտ արտառոցութիւնները: Եւ Դուրեան Սրբազան ու ինքնամակալութիւնը երկար ատեն ունկնդրեցին այդ հրապարակային դատաստաններուն, առանց սակայն անոնցմէ ազդուելու, մի միայն մտածելով Դպրեւանքի ապագան վրկել պատահականութիւններու հոսանքէն, եւ տեւական ընել անոր գոյութիւնը, զպրոցական նոյն ուղղութիւնով եւ նոյն ծրագրով: Դուրեան Սրբազան պիտի մեղադրուէր անշուշտ եթէ անկերպարան վիճակի մը մէջ թողուր Դպրեւանքը, եւ այնպէս մեկնէր իր նոր պաշտօնատեղին, Բայց ո՛չ, ինքը ուր որ ալ երթար, տակաւին ինքզինքը կապուած պիտի չգար այն հաստատութեան, որուն մէջ ամփոփուած էին իր արդիւնաւոր կեանքին արդիւնաւորագոյն օրերը, եւ ուր ինքը իրաւամբ իր հոգին փոխ տուած էր ապագայ կուսակրօնութեան ներկայացուցիչներուն: Եւ երբ—չափազանցութիւն չէ անշուշտ

ըսածնիս—Դպրեվանք եւ Դուրեան այլ եւս նոյնացած անուններ
դարձած էին ամէնուն համար:

Պատ. Խնամակալութիւնը, իրապէս զնահատելով Դուրեան
Սրբազանի կատարած դերին կարեւորութիւնը, եւ այն հոգեկան

ԹՈՐԳՈՄ Ծ. Վ. ԳՈՒՇԱԿԵԱՆ

րու, որոնք եւ ոչ մէկ անձնական երաշխաւորութիւն կրնային
ցոյց տալ նոյն ուղղութիւնով եւ նոյն ոգիով դործը կարենալ շա-
րունակելու: Դպրեվանքը Դպրեվանքցիներով շարունակելու սկըզ-
բունքը չեղտուած համոզում մըն էր նոյն իսկ Խնամակալութեան
համար: Եւ Թորգոմ Վարդապետի ընտրութիւնը ամէնէն շօշափե-
լի ապացոյցը եղաւ այդ համոզումին: Թորգոմ Վարդապետ, մէկն
է Դպրեվանքի այն փայլուն շրջանաւարտներէն, որոնք իրենց
կեանքովն ու հմտութեամբը պատուաբեր եղած են Դպրեվան-
քին: Իր մէջ խորհող ու գիտող մտածումը տիրապետած է իր ե-
րիտասարդի տարիքին վրայ, եւ կանխահաս՝ ալեւութային պատ-
կառանք մը հիւսած է իր հերթափոխ ճակատին շուրջը: Ութ տա-

հաղորդակցութիւնը, որ
գոյութիւն ունի Դուր-
եան Սրբազանի եւ
Դպրեվանքին միջեւ,
հարկադրուած էր ա-
մէնէն աւելի նկատո-
ղութեան տնել այն
մտածումները, զորս
Դուրեան Սրբ. կրնար
ունեցած ըլլալ Դպրե-
վանքի ապագայ վե-
րատեսչին ընտրութեա-
նը վերաբերմամբ (*):
Արդէն անոնք, որոնք
խնդիրներուն մօտա-
լուտ ծանօթութիւնը
ունէին, գիտէին թէ
Խնամակալութիւնը ռու-
պէ մը իսկ չխորհեցաւ
այդ հաստատութիւնը
յանձնելու այնպիսին:

(*) Արդէն ինք, նոյն իսկ Ունեան Էփէսի փափաքով, մինչեւ վերջը
Խնամակալութեան անդամ պիտի մնայ, եւ առանց իր գրաւոր կարծիքի առնելու,
Խնամակալութիւնը չպիտի ուզէ Դպրեվանքին վերաբերող ո՛ր եւ կարեւոր որո-
շում ըսլ:

րինքնու իր ուսուցչութիւնը Դպրեւանքին մէջ, Դուրեան Սրբազանի շուքին տակ, փորձառութեան անհրաժեշտ դասերը տուած էր կարենալ շարունակելու համար նոյն դպրոցական գործը, որուն գիրկը 15 տարիներ ապրեցաւ ինքը, վեց տարի իբր աշակերտ եւ գրէթէ ութ տարի իբր ուսուցիչ: Միակ յարմարագոյն ընտրելին էր ինքը ո՛չ միայն Դուրեան Սրբազանին, հետեւաբար եւ ինչա՞մակալութեան, այլ եւ Դպրեւանքիներէ չատերուն, կամ գրէթէ —ամբողջին, քանի որ մենք մեր աշակերտակցի հանգամանքով չատ աւելի զիւրութեամբ կրնայինք գնահատել մէկզմէկ, եւ ճանչնալ իւրաքանչիւրին արժանիքը, քան այն մարգերը, որոնք իրենց դատաստանները կը ձեւեն անձնական նկատումներու, կամ անձնական առաւելութիւն կարծուած • տկարութիւններու վրայ: Եւ եթէ երբեք ոմանք քիչ մը դժգոհացան կատարուած ընտրութեան մասին, մենք նկատողութեան չենք կրնար առնել զանոնք, որչափ ատեն անձնական շարժառիթներէ կը ծնին այդ դժգոհանքները:

Թորոգում վարդապետ, հակառակ պաշտօնական անուանումի կարգ մը ճղայական սրբագրութիւններու, ճիշդ նոյն պաշտօնը ունի այսօր Դպրեւանքին մէջ, ինչ որ երբեմն ունէին Օրմանեան եւ Դուրեան Սրբազանները, իրենց ուսուցչական կոչումին բերմամբ: Եկեղեցիէն ներս միայն խնդիրը փոխուած է քիչ մը: Ըսել չենք ուզեր թէ Թորոգում վարդ. ճիշդ նոյն կարողութիւնը ունի, ինչ որ ունէին օրինակի համար Օրմանեան Սրբազան եւ Դուրեան Սրբազան, այլ թէ ինքը՝ Մեսրոպ վարդապետի օժանդակութեամբ պիտի վարէ Դպրեւանքը ճիշդ այն իրաւասութիւններով, զորս ունէին իր նախորդները դպրոցի սեմէն ներս: «Ստորին դասարաններու» ենթադրական յորջորջումը ⁽¹⁾ բառական քմայք մըն է միայն, քանի որ ամէն դպրեւանքի գիտէ թէ սարկաւազները իրենց սարկաւազութեան երրորդ տարին անձնական աշխատութիւններ միայն ունեցած են առանց դասական զբաղումներու: Մանաւանդ որ Դպրեւանքի արդի սարկաւազները ամենքան լաւ աշխատած են նախորդ տարիներուն, որ, ինչպէս ինչամակալութեան նստին մէջ ալ չեշտուեցաւ, այս տարի ո՛ր եւ է պարտաւոր:

(1) ԾԱՆ. ԽՄԲ. — 2-րդ «Բիւզանդիոն» մէջտեղ նետած էր այնքան անհաճ ու ցայտակար կեդուլ մը, նոյն առթիւ Դպրեւանքին համար վնասակար նկատելով Աբիլ էֆ. Ունեանի զոյուրիւն իբր բարեբաւ: Այս կարծիքը սխալ է անոր համար մանաւանդ, որ Դպրեւանքի մասին եղած արդի փրկարար կարգադրութիւնը զիստուրաբար Ունեան էժէնսի կը պարտին: Առանց իր ազգու միջամտութեան, քեռես Բաբգէն վարդապետ մը դիւրեւ հոն, ու մտածեցէթէ այդ պարագային ո՛ր կ'երթար Դպրեւանքին բարոյական համբաւը:

րիչ գործ չունին ծրագրին համեմատ իրենց աշակերտական աշխատութիւնները լրացնելու համար:

Թորգոմ վարդապետ իբր փոխ վանահայր եւ Մեսրոպ վարդապետ իբր տեսուչ Դպրեվանքի, կը բերեն իրարու կը միացնեն երկու երիտասարդ ոյժեր, որոնց առաւելագոյն արդիւնաւորումը կախում ունի երկուքին եղբայրական համերաշխութենէն: Եւ մենք հաւատք ունինք, թէ երկուքին խոհականութիւնը պիտի պսակէ հանրութեան բաղձանքը, երբ մանաւանդ՝ Խնամակալութեան ամէնէն գործնական անդամը, Արիկ էֆ. Ունճեան, որ Դպրեվանքի հաստատութեան գաղափարին ռահիրաներէն մէկը եղաւ Աշըգեան Սրբազանի հետ, — ինչպէս գրեցինք — իր անդամակիցներուն հետ իր նիւթական եւ բարոյական օժանդակութիւնը ըստ առաջնոյն չարունակելու պաշտօնական եւ մասնաւոր խոստումները ըրած է հանդիսաւորապէս, իբրեւ գործին բարեկամը:

ՄՈՒՇԵՂ ՎԱՐԳԱՊԵՏ

Մ Ի Զ Ա Զ Գ Ա Յ Ի Ն Կ Ե Ա Ն Ք Ը

(Գ Ր Ո Ն Ի Կ)

Ստուա Պէռնարի առիւ. — Հայ եւ օսար դերասաններու շարք. — Կօն. Բուռնեւ Ակապեմիկ. — Ակադեմիական վարձատրութիւններ. — Էօ.

ժէն Սիւի հարիւրամեակը. — Նօպէլի մրցանակը, եւ այս ատ. ուան մրցանակաբաշխութեան արդիւնք:

Մնական թատերախումբը անօրինակ յաջողութիւն մը գտեր է Իզմիրի մէջ, կը գրեն թերթերը, ու շիտակը պատճառ մը չունինք հակառակը պնդելու: Բայց ի՞նչ կ'արժէ այդ յաջողութիւնը, երբ ծափերու ու գովեստներու արբշուութիւնը ցնդելէն վերջ, խեղճ Հայ դերասանը կրկին յուսահատ կը մնայ, գատարկ դրպանով, յաճախ նոյն ինկ դատարկ ստամոքսով: Հայ դերասանին գլխաւոր վարձատրութիւնը գովեստն ու ծափը եղած են սկիզբէն ի վեր, եւ քիչ չեն շոնգալից թռչուններ, որոնք հակառակ «անօրինակ յաջողութեամբ մը պսակուած ըլլալուն», նոյն իսկ թատերախումբին ճամբու. ծախքը չեն կրցած գոցել:

Տխուր բան մըն է այս ճշմարտութեան կրկնումը՝ հիմայ մասնաւոր ուր տակաւին մեր յիշողութենէն չէ սրբուած Ստուա Պէռնարի մէկ քանի ներկայացումներուն գտած յաջողութիւնն ու բերած արդիւնքը: Ֆիկառօի Պոլսոյ թղթակիցը դեռ չաբաթ մը ա.

ռաջ կը հաղորդէր իր թերթին թէ ամէն մէկ ներկայացում իրա-
րու վրայ 20-25,000 ֆրանք հասոյթ բերաւ, առանց հաշուելու
մասնաւոր նուէրները: Ապահովաբար համեմատութեան չի կրնար
դրուիլ աշխարհահռչակ դերասանուհիին եւ մեր Համեստ թատե-
րախումբին արժանիքը, բայց վերջապէս մարդ ակամայ կը մղուի
բաղդատութեան մը ենթարկելու փոխադարձաբար ձեռք բերուած
արդիւնքը, գոնէ համոզուելու համար թէ որչա՛փ կը տարբերին Հայ
եւ օտար դերասաններու յաջողութեան պայմաններն ու գտնելիք
նիւթական վարձատրութիւնը:

Կ'արժէ որ այս բաղդատութեան եզրերը ընդլայնենք, եւ մեր
Հայ դերասաններու պա՛նիր հացէ բաղկացած ճաշի իրաւունքը,
խեղճ ու կրակ կեանքն ու թշուառ վախճա՛նը քով քովի բերենք
այն առասպելային շահերուն հետ՝ զորս կ'ընեն Եւրոպացի դերա-
սանները, որոնց մէջ ապահովաբար Ադամեանէ մը, Մնակեանէ
մը, Թրեանցէ մը, Մառի-Նուարդէ մը եւ կամ տիկին Սիրանոյշէ
մը նուազ տաղանդաւորները չեն պակսիր:

Սառան՝ տակաւին օրուան դէմքն է, ուրեմն կրնանք անով
սկսիլ, իր թռչունները համբաւաւոր պիտի մնան թատերական
տարեգրութեանց մէջ, քանի որ երբեմն ամբողջ երկու տարի տե-
ւած են. տեղ չէ մնացած որ չըջի. Ամերիկայի մէջ՝ Պոսթընէն
մինչեւ Ջինչինաթի՝ ամէն քաղաք կանգ առած է, եւ յաջորդա-
կան 166 ներկայացումներով շահած է մօտաւորապէս մէկ միլիոն
ֆրանք: Ուրիշ թռչունի մը միջոցին, ինք եւ իր ամուսինը՝ Տա-
մալա, 500,000 ական ֆրանք ստացած են աւելի սակաւաթիւ ներ-
կայացումներու համար: Ներկայացումներ տուած է տակաւին
Սպանիոյ, Ռուսիոյ, Աւստրիոյ, Պէլճիգայի, Հոլանտայի, Շուէտ-
նորվէկիոյ եւ Զուիցերիոյ մէջ, միշտ հսկայ գումարներ շահելով:
Կ'րսեն թէ Միլանոյի մէջ, իւրաքանչիւր ներկայացման իրիկուն
6000 ֆրանք, այսինքն 300 ֆրանսական ոսկի ստացած է:

Տիկին Ժան Հատինկ, իւրաքանչիւր ներկայացման համար
500 ֆրանք միայն կը ստանայ, օրիորդ Իվէթ Կիլպէն՝ հանրածա-
նօթ երգչուհին՝ 700 ֆրանք, եւ տիկին Կրանիէ՝ 600 ֆրանք, ինչ
որ կրնայ չատ համեստ վարձատրութիւն մը նկատուիլ: Տիկին
Ռէժինա՝ Բարիդի մէջ խաղացած միջոցին՝ 800 ֆրանք կը պա-
հանջէ իւրաքանչիւր ներկայացման համար, իսկ երբ թռչունի հը-
րաւիրուի, ճամբայ չելլեր մինչեւ որ իւրաքանչիւր ներկայացման
համար առաջուց 1000 ֆրանք չապահովուի: Հարաւային Ամե-
րիկայի մէջ կատարուած թռչուններ՝ ընդհանրապէս 250—300,000
ֆրանք կը բերեն իրեն:

Իտալացի աշխարհահռչակ երգչուհին՝ Ատելինա Բաթթի, ե-

րիտասարգութեանը միջոցին 2000 ֆրանք կը ստանայ երգած իրիկունները: Հիմայ, որովհետեւ տարիքը կ'աճէ եւ ձայնին հիմայքը կը խաթարուի տակաւ, աւելի պահանջկոտ դարձած է իր վերջին թուռնէին առթիւ, Ամերիկայի մէջ, մի' միայն վաթսուն երեկոյթի համար ստացած է 1,500,000 ֆրանք, այսինքն՝ 25 հազար ֆրանք (1250 ֆրանսական ոսկի), ամէն մէկ անգամուն: Ոչ մէկ երգչուհի կրցած է երբեք իր ձայնը շահագործել ա'յնպէս, ինչպէս Բաթթի Կ'ընէ: Վերի մէկ ու կէս միլիոնը բան մը չէ այն շահուն քով՝ զոր ձեռք բերած է Պուէնտու-Այրէօի մէջ, քսանընթաց անգամ երգելու համար ստանալով . . . երեք միլիոն ֆրանք: Բարիզի Օբէրային երգչուհիներէն մէկը՝ տիկին Էմմա Փայվէ, 7000 ֆրանք ստացած է ամէն իրիկուն, թուռնէի մը առթիւ: Ուրիշ դերասանուհի մը՝ տիկին Ռօզ Քառօն՝ որ Բարիզի մէջ ամսական 10 հազար ֆրանքով կը գոհանայ, 5-6 հազար ֆրանք ձեռք բերած է թուռնէիներու միջոցին, իւրաքանչիւր ներկայացման համար: Ամերիկացի պարուհի մը՝ միս Տընքան՝ որ համբաւաւոր դարձած է մերկ սրունքներով բնւ ելլելուն համար, ամէն իրիկուն հազար ֆրանք կը ստանայ:

Էրիկ Մարդիկ ալ նուազ բաղդաւոր չեն: Բարիզի Օբէրային երգիչներէն մէկը, թուռնէի մը միջոցին, հազիւ ժամ մը տեւող քսան ֆօնսեռներու համար 100,000 ֆրանք ստացած է, ինչ որ ժամը 5000 ֆրանքի հասոյթ մը կ'ենթադրէ: Միեւնոյն թուռնէին առթիւ, ժան տը Ռիժքէ, ամէն մէկ մասնակցութեան համար ստացած է 6250 ֆրանք: Կան դերասաններ՝ ինչպէս Պ. Ալվարէզ, որոնք մինչեւ 150—180,000 ֆրանք ամսական կը ստանան:

Ահաւասիկ քանի մը թիւեր՝ որոնց վրայ կրնան խոկալ մեր դերասանները: Միտիթարութեան միակ կէտը որ կայ իրենց համար՝ սա է որ, նոյն իսկ Եւրոպական ոստաններու մէջ ալ գտնուած են ու կը գտնուին ո'չ նուազ տաղանդաւոր դերասաններ որոնք աւելի «պռաւօ»ներով հարստացած են քան զրամով: Լուիզ Ֆրանս՝ անօթի ու կիսամերկ՝ հիւանդանոցի մը մէջ մեռած է մեր Աղամեանին պէս: Թիսանտիէ, Մառի Լօռան եւ Թայեատ՝ նոյնպէս զբոհուած կեանք մը անցուցած են եւ յետին թշուառութեան մէջ մեռած: Եթէ այսքանը կը բաւէ իրենց միտիթարութեան համար, աղէկ. իսկ եթէ ոչ՝ ան ատեն թող գոնէ մտածեն թէ քիչ մը ամէն ասպարէզ, ու մասնաւորաբար գրչի ասպարէզը, միեւնոյն համեմատութեան մէջ կը գտնուին, եւ թէ մինակնին չեն որ կը տուած են աշխարհային անհաւասարութեանց պատճառաւ:

Կօնքուռները՝ փափաքեցան գոնէ գրագէտները փրկել այդ անհաւասարութենէն, եւ Ֆրանսական Ակադեմիին քիթին տակ հաստատել ուրիշ Ակադեմի մը, ուր միայն տաղանդն ու իրական արժանիքը աթոռ ունենային, եւ որ իսկապէս տաղանդաւոր ու արժանի գործերը վարձատրէր։ Իրենց փափաքին առաջին մասը, թերեւս իրենց իսկ ձեռքով գործադրուած ըլլալուն, կարելի է ըսել թէ անթերի ու քննադատութենէ վեր գոհացում մը գտաւ։ Ակադէմիին՝ զոր հաստատեցին՝ եւ որ Պետական խորհուրդին կողմէ վաւերացուած է իբր գրական ընկերակցութիւն, ճշմարտապէս գրագէտ անունին արժանի անդամներ միայն ունի, բայց վարձատրուած գործերը դարձեալ խժռմանքէ զերծ չեն մնար։ Այս տարի՝ արձակի լաւագոյն ու նորագոյն գործին յատկացուած 5000 ֆրանքի մրցանակը տրուեցաւ Լէոն Ֆրաքիէի «Մաթէմէլ»ին, նոր գրող մը՝ որ տակաւին մէկ երկու տարի առաջ յայտնուած էր, Ժոզեֆ Դալի բացած գրական մրցումներուն շնորհիւ։ Այս վարձատրութիւնը առանց ազմուկի չանցաւ։ Կ'երեւայ թէ նէպոտիզմի գրութիւնը սկսած է տարածուիլ նոյն իսկ Կօնքուռներու Ակադեմիին մէջ, եւ քննադատութիւնները աւելի այս կէտը կը շօշափեն։ Նախորդ տարի, ուրիշ նոր գրողի մը՝ Ժան-Անթուան Նօի տրուած մրցանակին առթիւ, արդէն խիստ դիտողութեանց ենթարկուած էր Ակադեմիին գնահատութեան եղանակը։ Ակադեմականներէ շատեր տեղեկութիւն անգամ չունէին ո՛չ Պ. Նօի, ոչ ալ պսակուած գործին նկատմամբ։ Առանց քննութեան մերժուած էին նաեւ կարգ մը գործեր՝ սա առարկութեամբ թէ արդէն իսկ իրենց ընտրութիւնը կատարուած լինցած է։

Կօնքուռներու խոտալը մեռա՞ւ ըսենք, թէ չէ՝ անհիմն ամբաստանութիւններ նկատենք այս քննադատութիւնները՝ որոնց սակայն շատ լուրջ թերթեր ալ արձագանգ կ'ըլլան։ Իսկապէս տխուր բան մը կը դառնայ՝ եթէ այդպէս քայլ առ քայլ իր գնահատութեան եղանակը ենթարկէ միւսին՝ Ֆրանսական Ակադեմիին մէջ տիրապետող գրութեան։ Այս վերջինին վարձատրած ո՛չ թէ միայն գրական գործերուն կարեւորութիւնն ու արժէքը կասկածի ենթակայ կը մնան, այլ նոյն իսկ անկեղծութիւնը այն առաքինութեանց՝ զորս ամէն տարի կը վարձատրէ հանդիսաւոր գուժարման մը մէջ։ Այս տարի, ծանօթ թատերագիր մը՝ Պ. Բօլ Էռվիէօ՝ ներկայացուց այդ առաքինութեան հերոսները, յուզիչ ու գեղեցիկ բանախօսութեամբ մը, ուր բոլոր պսակաւորներն ալ դիւցազնական յատկութիւններով օժտուած, անհաւասարելի ու մեծ ցոյց տրուած էին, ինչպէս կ'ըլլայ արդէն ամէն տարի։ Բայց այդ ակադեմական պերճախօսութեանց քով միշտ կ'ենդանի պիտի մնայ

Էօթէն Սիւի համաւաւոր Աթար Կիւլը, որ իբր գերի գնուելով իր տէրերը մոխրի վրայ կը նստեցնէ, անոնց տան մէջ ոճիր Էւ մահ կը տարածէ, եւ վերջ ի վերջոյ Ակագեմիլէն կը վարձատրուի իբր առաքինութեան հերոս, պարգապէս իր քանդած, իր բնաջինջ ըրած ընտանիքին վերջին անդամը խնամած ըլլալուն համար։ Մինչդեռ ինք, այդ հուսկ յետին հոգեվարքը խնամելու մտքով չէ՛ր մնացած անոր մօտը, այլ իր գործած աւերին, իր սփռած ցաւերուն տեսարանը վայելելու համար։

×

Ապահովաբար պատճառ մը կար՝ որ Էօթէն Սիւ այս տիպարը յղացած էր։ Մեծ իմացականութեան տէր հեղինակ մը եղած է արդէն, եւ նոյն իսկ էապէս ուսմանթիք արուեստով մը կրցած է իր ժամանակին չարիքները ճշգրտապէս պատկերացնել։ Իր հրապուրոտ եւ յուզիչ ոճը մերիններն ալ առիթը ունեցած են գնահատելու իր կարգ մը գործերուն, մասնաւորաբար «Գաղտնիք Բարիզի»ին, «Թափառական Հրեայ»ին եւ «Յօթը մահացու մեղքեր»ուն թարգմանութեան շնորհիւ։ Այս օրերս, Ֆրանսացիք իր մահուան հարիւրամեակը տօնեցին, եւ ասիկա առիթ մը եղաւ անգամ մըն ալ շեշտելու այն անսահման ազդեցութիւնը՝ զոր Էօթէն Սիւ ունեցած էր իր ժամանակուան մարդոց վրայ, որչա՛փ Ֆրանսայի, այնքան ալ բովանդակ աշխարհի մէջ։ Ֆրանսացի քրոնիկագիր մը՝ տակաւին քանի մը օր առաջ կը գրէր թէ Միշլէի, Լուի Պլանի, եւ Վօլնէյի հաւասար տպաւորութիւն մը թողած է իր ժամանակակիցներուն մտքին վրայ, եւ կարգ մը ընկերային բարեշրջութեանց մէջ իր գործերն ալ առանձին դեր մը խաղացած են։ Եւ արդէն՝ հալածուած հեղինակ մը եղած է։ Իր «Բարիզի գաղտնիքներ»ը՝ զինքը եղեռնադատ ատեանին առջեւ հանած են, ու դատապարտուած է իբր անբարոյական եւ խռովայոյզ գրող։ Բայց ասիկա պատճառ մը չէ եղած որ նոյն իսկ իր հակառակորդները, զինքը դատապարտողները չկարգան իր գործերը։ Աննէսիի եպիսկոպոսը՝ 1853ին՝ եկեղեցւոյ բեմէն սպառնացած է բանադրել բոլոր անոնք որոնք «Թափառական Հրեան» ու «Բարիզի Գաղտնիքները» կը կարդան։ Եւ սակայն, կրկին ամէն կղերականի մատենադարանին մէջ պատուոյ տեղ մը գրաւած են Էօթէն Սիւի գործերը, արուեստէ զուրկ թէեւ բայց խոր ամէնքն ալ, եւ տեւելու ընդունակ՝ գլխաւորաբար իրենց ցուցադրած անմոռանալի տիպարներուն, Ռօտէններուն, Լա Շուէթներուն, Ռօմօլֆներուն, Շուրինէօրներուն, Ժաք Ֆէրրաններուն, Կապրիլներուն պատճառաւ։ «Բոլոր այս խժոժութիւնները, բոլոր այս թշուառութիւնները որոնց պատմիչը եղած էք,—գրած է Թէոտոր Պիւրէթ իր գոր-

ծերուն մէկ տպագրութեան առթիւ, — իրենց ազգեցութիւնը ունեցած են մեր Երէնդիրներուն վրայ, դուք բարձրացուցած էք արդարութեան ու մարդկութեան ամէնէն պարզ օրէնքները»:

×

Ակադեմական վարձատրութեանց այս եղանակին մէջ, Նօպէլի մրցանակին յանձնաժողովը ալ իր պսակաւորները որոշեց: Ինչպէս կը յիշուի, Նօրվեկիացի գիտունը իր կտակով տարեկան հինգ մրցանակներ հաստատած էր: Ա.—Անոր՝ որ բնական գիտութեանց սահմանին մէջ ամէնէն կարեւոր գիւտը պիտի ընէր: Բ.—Անոր՝ որ բնալուծութեան մէջ ամենէն կարեւոր գիւտը պիտի ընէր եւ կամ լաւագոյն կատարելութիւնը ձեռք պիտի բերէր: Գ.—Անոր՝ որ բժշկութեան ու բնախօսութեան սահմանին մէջ կարեւորագոյն գիւտը պիտի ընէր: Դ.—Անոր՝ որ Խեղալիզմի սահմանին մէջ լաւագոյն գրական գործը պիտի գրէր: Ե.—Անոր՝ որ ամէնէն լաւ եւ ամէնէն աւելի պիտի աշխատէր ժողովուրդներու եղբայրացման գործին, մնայուն բանակներու ջնջման կամ նուազեցման, ինչպէս նաեւ խաղաղութեան համաժողովներու կազմութեան եւ տարածման: —Նօպէլ՝ ազգութեան խտիր չէր դրած բնաւ. «Իմ հաստատ կամքս է որ, ըսած էր կտակագրին մէջ, մրցանակներու բաժանման առթիւ ազգութեան խնդիրը նկատի չառնուի, որպէս զի պըսակուելիքը, սքանտինավցի կամ ոչ, ամէնէն արժանաւորը ըլլայ»:

Այս տարի, գիտութեան մրցանակները անգլիացի գիտուններու տրուեցան: Բնագիտութեան մրցանակը ստացաւ Լորտ Ռայլէկ, եւ Սըր Ուիլիամ Ռէմսի ալ բնալուծութեան մրցանակը: Լորտ Ռայլէկ՝ իր համբաւը գլխաւորաբար կը պարտի մթնոլորտային մարմնի մը՝ առկօնի գիւտին, զոր ըրած էր Սըր Ռէմսիի աշխատակցութեամբ: Ծնած է 1842ին, ամբողջ հինգ տարի փորձառական բնագիտութիւն դասախօսած է Քէյմպրիճի համալսարանին մէջ, եւ յետոյ, Լոնտօնի արքայական Ակադեմիին տեսական բնագիտութեան դասախօս կարգուած է: Երկրորդը նշանաւոր դարձած է հեկիտի գիւտով, տեսակ մը կազ (gaz) զոր յաջողած է անջատել ռաքիտէն, եւ այսպէսով որոշել ու սահմանել երկու կազերուն յատկութիւնները: Ծնած է 1852ին, Կլասքոյի մէջ եւ Անգլիոյ արդի տարրալոյծներուն ամէնէն հռչակաւորը կը նկատուի:

Իսկ գրականութեան մրցանակը բաժնուեցաւ սպանիացի համբաւոր չափադէտ ու թատերագիր Տօն Եօգէ Էչէկարէի եւ Բրօվանսի (Ֆրանսա) բանաստեղծի մը՝ Միսթրալի միջեւ: Յառաջիկային պիտի խօսինք այս վերջինի վրայ՝ որ շատ մեծ ծառայութիւններ մատուցած է իր ծննդավայրին գաւառաբարբառին՝ մինչեւ գրականապէս անոր գոյութեան իրաւունք մը պարգեւելու աստիճան: Ծնած է 1830ին եւ հրատարակած է բազմաթիւ գործեր, որոնցմէ Միլեռը, իր գլուխգործոցը, մեկնակէտը եղած է բրովանսական լեզուին վերականգման ու մշակման: Հակիրճ տողերով ներկայացնենք նաեւ Էչէկարէն՝ որ իր կարգին պիտի ծանօթացուի «Ծաղիկ»ի ընթերցողներուն՝ Սպանիոյ արդի գրականութեան նուիրուած յօգուածով մը: Էչէկարէ՝ իր երկրին ամէնէն նը-

շանաւոր ու կորովի թատերագիրներէն մէկն է: Ծնած է 1835ին, եւ ուսողութիւն կը դասախօսէ Մատրիտի ճարտարագիտական վարժարանին մէջ: Պահ մը մասնակցած է նաեւ քաղաքական կեանքին, եւ նախարար ընտրուած է երեք անգամ: 1874ին ներկայացուցած է իր առաջին գործը՝ «Էրէժանդիր կինը», որուն հետեւած են «Պատժի դրօշմ»ը (1879), «Մեծն Կալէհօ»ն (1881), «Ուրախ կեանք եւ տխուր մահ»ը, «Երիտասարդներ»ը, «Մարիա Ռօզա»ն, «Սէմիրամիս»ը (1896) եւլն.: Իր բովանդակ գործէն ի յայտ կու գայ ուսման թիզմի եւ սէնսուիզմի ուշագրաւ խառնուրդ մը: Գրած է նաեւ ուսողութեան վերաբերեալ հմտալից հատորներ:

Նօպէլի սահմանած բժշկութեան մրցանակը տրուեցաւ Իվան Բէթրովիչ Բաւլովի, բժիշկ մը՝ որ ամբողջ կեանքը գիտութեան նուիրած է, եւ երբեք բժշկութեամբ չէ զբաղած: Ծնած է 1849ին: 1880էն ի վեր ուսուցչութիւն կ'ընէ Ս. Բեդերսպուրկի մէջ, եւ տնօրէնն է բժշկական կաճառին փորձառական բժշկութեան բնախօսական աշխատանքին: Նշանաւոր դարձած է մարսողութեան գործարաններու մասին հրատարակած ուսումնասիրութիւններով: Խաղաղութեան մրցանակն ալ տրուեցաւ Պէլճիգայի մէջ հաստատուած խաղաղասիրական ընկերութեան մը:

Ընդունինք որ բոլոր ակադեմական վարձատրութեանց ու մրցանակներուն մէջ, լաւագոյնը՝ միանգամայն ամէնէն յուսատուն ու արդիւնաւորութեամբ ընդունակը Նօպէլինն է: Նօպէլ՝ այդ հինգ մրցանակներուն համար թողած էր տարեկան մէկ միլիոն Բուրնի եկամուտ մը, որով՝ ամէն մէկ մրցանակի համար տրուած գումարը 200,000 քուրոնի կը հասնէր: Բայց վերջէն մրցանակներու առթիւ կատարուելիք քննութեանց համար առանձին հաստատութիւն մը հիմնելու եւ պահելու պէտքը ծագելով, բոլոր մրցանակներէն զեղչուեցաւ 50,000ական քուրոն, եւ յատկացուեցաւ այդ հաստատութեան որ Նօպէլի անունը կը կրէ: Իւրաքանչիւր մրցանակի յատկացուած գումարը՝ այսպէսով իջաւ 150 հազար քուրոնի: այդ գումարը առանձնապէս կրնայ բաժնուիլ երկու կամ երեք պատկառներու միջեւ, — ինչպէս այս տարի՝ բաժնուած է գրականութեան մրցանակը, — եթէ քննիչ յանձնաժողովը հարկ դառնէ:

Է՛հ, վերջապէս մենք ալ մեր Իզմիրեանցը ունինք: Իրաւ է որ մեծ խեր մը չենք տեսներ անկէ՝ ո՛չ մենք, ոչ ալ մեր գրականութիւնը, բայց վերջապէս մեր ո՞ր բարերարին թողած բարիքը գիտցած ենք արդիւնաւորել, օգտակար ու պտղատու յարատեւութեան ճամբու մը մէջ պահել . . .

Մ Է Ր Ս Է Տ Է Ս

 ԾԱՂԻԿԻ յաջորդ թիւը, կաղանդի առթիւ, հրատարակ պիտի ելլէ յառաջիկայ դէկտ. 31ին, աւելի մօխ ծաւալով ու բովանդակութեամբ:

Պատկերներու պատաստութեան պատճառաւ «Ծաղիկ»ի այս թիւը մէկ երկու օր ուժ հրատարակուեցաւ:

Արտոնատէր Ա. ՍԱԿԱԵԱՆ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՍԱԿԱԵԱՆ

**ԻՒՆԻՕՆ
ԱՊԱՀՈՎԱԳՐԱԿԱՆ
ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ**
ՀՊԵՅԻ ԵՒ ԿԵՆԱՑ ԶԻԻՂ
Հաստատեալ ի Բարիզ 1828 — 1829

ՀՐԴԵՀԻ ՃԻԻՂ

Մինչ 1902ի վերջ հատուցեալ վեասք	274 Միլիոն Ֆր.
1902ին գանձուած ապահովագրին	24 » »
Դրամագլուխ եւ պահեստ	119 » »
Ապահովագրեալ զրամագլուխ	21 1/2 Միլառ »

ԿԵՆԱՑ ՃԻԻՂ

Մինչ 1902ի վերջ հատուցեալ վեասք	129 Միլիոն Ֆր.
1902ին գանձուած ապահովագրին	12 » »
Ընթացիկ ապահովագրութիւնք	272 » »
Դրամագլուխ եւ պահեստք	158 » »

որ ընթացիկ ապահովագրութեանց գումարին հետ կը համեմատի 52.21% — ինչ որ «Իւնիօն»ի ապահովագրելոց կ'ընծայէ հսկայ երաշխաւորութիւն մը ՈՐՈՒՆ, ՆՄԱՆԸ, ԿԱՐԵԼԻ ԶԷ, ԳՏՆԵԼ ԱՐԵ, ԻԵԼԻՔԻ ՄԷՋ ԴՈՐԾՈՂ ՈՒՐԻՇ Ո ԵՒ Է ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ ՔՈՎ:

Արեւելքի համար մասնաւոր սակացոյց գեղջեալ գիներով: Նպաստաւոր պայմաններ անհամեմատ կերպով աւելի գերազանց քան ուրիշ ո՛ր եւ է ընկերութեան պայմանները: Շահարածիւններու տարուէ տարի անմիջական վճարում, որով «Իւնիօն»ի ապահովագրութեան ԶԵՐԾ են այն վնասներէն եւ յուսալսաբութիւններէն, որոց կ'ենթարկուին միշտ այն անձինք, որ Շահաբաժիններու բարդ ման ՅՈՌԻ ԵՒ ՎՆԱՍՍԿԱՐ դրութեամբ գործող ընկերութեանց կ'ապահովագրուին:

Ընկերութեան դրամատունն է ՕՍՄ. ԿԱՅՍ. ՊԱՆՔԱՆ:

Թուրքիոյ եւ Արեւելքի Տնօրէն ՍԻՄՕՆ ՔԱՅՍԷՐԼԵԱՆ

Կենաց ճիւղին Տեսուչ ՄԻՀՐԱՆ ՏԷՐ ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ

Աքամպուլ, Խուլքան Համամ, Բասաժ Քաթըրճըօղլու

Դօր Դորժակալութիւն, Ղալաթիա Ինայէթ Խան

Գործակալութիւնք Թուրքիոյ գլխաւոր քաղաքաց մէջ

7—10

ՀԷԼՎԷՏԻԱ

ԱՊԱՀՈՎԱԳՐԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ

Հրդեհի, կենաց եւ ծովային արկածներու դէմ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՆԵՐԿԱՑԱՅՈՒՑԻՉՔ

Ռ. ՍԻՅ ԵՒ ԸՆԿ.

Կալուա, Պիտէ—Թիւիլ Է—ն, Բէ—23, 24, 25

7—10

VICTORIA DE BERLIN

ՑԱՄԱՔԱՅԻՆ ԵՒՐՈՊԱՅԻ

ՄԵԾԱԳՈՅՆ ԱՊԱՀՈՎԱԳՐԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆԸ

ՎԻՔԹՈՐԻԱ ՏԸ ՊԵՌԼԷՆ

ԱՊԱՀՈՎԱԳՐԱԿԱՆ ԱՄԷՆ ԴՐՈՒԹԻՒՆԷ ԿԸ ԳՈՒԾԱԴՐԷ ՈՒՆԻ ԿԵԱՆՔԻ, ՕԺԽԱՐԻ, ԱՐԿԻԾԻ, ԿԱՆԶ ԹՈՂԱԿԻ ՏՐԱԿԵՐ ՀԱՍՏԱՄԱՐԱԾ 1853 20 ՍԵԱԳՈՒՆ ԱՐՋԱԿԱՆ ՆՐՈՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ԵՆ ԵՂՁԱԿԻ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՅՈՂՈՒԹՅԱՆ ՆԵՐՔԵԼ:

ՎԻՔԹՈՐԻԱ ՏԸ ՊԵՐԼԷՆ ԿԵԱՆՔԻ ՄԱԿԱՆՈՎԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՈՒՆԻ ԹԷ ԲԺՇԿԱԿԱՆ ՔՆՆՈՒԹԵԱՐԵ ԵՆ ԹԷ ԽՈՐԱՆԵՐ ԲԺՇԿԱԿԱՆ ՔՆՆՈՒԹԵԱՆ ԱՌԱՆԵՐ ԲԺՇԿԱԿԱՆ ՔՆՆՈՒԹԵԱՆ ԵՂՁՈՒԹՅԱՆ ԿԵԱՆՔԻ ՄԱԿԱՆՈՎԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒՆ ԲԵՐՈՒՆ ԲԵՐՈՒՆՆԵՐ ՆԱԽԱՐԱՐԱԿԱՆ ՄԱՍՆԱՎԱՐՆԵՐՈՒ ԽԵՂԻ ԿՐԻՆՆԵԱՆ, ՍԵՆՏԱԼ 5 ՂՐՈՂԷՆ

ԱՄԱԿԱՆՈՎԱԳՐԵԱԼ ԳՈՒՄԱՐ 1902ԻՆ ՁՐ. 1244.457.577
ՊԱՀԵԱՐԻ ԴՐՈՒՄ 1902ԻՆ , 451.284.214

ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ ԴՐԱՄԱՏՈՒՆՆԵՐԸ

Օս Կալս. Պանքա

Քրետի Լիոնե

Լիսաբոն Ընդհ. Ներկայացուցիչ

ՄԻՀՐԱՆ ՍԻՆԷՐ ԴԱԼՖԱՅԵԱՆ

7—10

Պոլիս, Քաղաքը խառն, քիւ 45 եւ 45 Ի.

PHENIX ASSURANCE COMPANY L^D OF LONDON

ԴՐԱՄԱՆՈՂՈՒՄ ԵՆ ԱՊԱՀԱՐԻ ԴՐՈՒՄ Ա. Ո. 4,500,000

ՏԱՐԵԿԱՆ ՀԱՍՏՈՒԹ Ա. Ո. 1,500,000

«ՖԻՆԻՔՍ» 121 տարի է ի վեր հիմնուած սոսկ հրդեհի մաքանովագրութեան Ընկերութիւն մէ եւ ցարդ հատուցած է առաւել քան 26,000 000 Ա. Ո. լիւստոյ համար:

«ՖԻՆԻՔՍ» Կ'ապահովագրէ հրդեհի եւ կայծակի դէմ շէնք, կարասիք եւ ապրանք յոյժ նպաստաւոր պայմաններով:

Դիմել առ Լիսաբոն Ընդհ. Դրամակալ Պոլսոյ եւ Դաւառաց Գ. ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ Ղալաթիա, Վիսալիս խառն, Պանք Օթոմանի բով. Ձննիչ ինսպեկտուր (Inspecteur des Risques) Ա. ԷՆՔՍԷՐՃԵԱՆ

7—10

ՖԵՆԻՔՍ ՕԹՐԻՇԻԵՆ

ԿԵՆԱՑ, ՇՐԴԵՀԻ, ԾՈՎՈՒ

ԿԱՅՍ. ԹԱԳ. ԱՌԱՆՁԱՇՆՈՐԶԵԱԼ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՍՏԱՏՈՒԹՅԱՆ ԻՊԵԼՆԱՆԱ 1860ԻՆ

Գրասենեակ՝ Համագործակցության, բխ. 52, 53, 54, 55, 56

Լիազորված Գլխավոր Գ. ՖԵՆԻՔՍԵԱՆ

Ֆենիքս Օթրիշիէն Ընկերության կենաց ապահովագրության օրինակ մը.— Յն յարեկան մէկը որ կ'ուզէ ապահովագրուիլ Ֆենիքս Օթրիշիէն ընկերութեան 20,000 Փր. եւ քսանհինգ տարուան համար, տարեկան 925 80 Փր. պիտի վճարէ ու պայմանաժամուն պիտի ստանայ 31,266 Փր. հնչուն դրամ ամբողջովին, իսկ եթէ մեռնի զոր օրինակ, 10 տարիէն, իր ժառանգորդները անմիջապէս պիտի ստանան 21,314.62 Փր.: Այս ամէն գույք մարները ԱՆՈՒԱՆԱԿԱՆ, չեն, այլ ԻՐԱԿԱՆ, եւ Ֆենիքս Օթրիշիէն ընկերութիւնն այս գումարներուն վճարումը կ'երաշխաւորէ իր բոլիսով:

7—10

ՕՐՈՒԱՆ ՄԵԾ ՅԱԶՈՂՈՒԹԻՒՆԸ

ՆԵՐՈՐԴ ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ ՅՈՒՅԱՀԱՆԳԷՍ

ՍԻՆԿԵՐ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ

Բերա, Մեծ-Փողոց բխ. 343 եւ 343 կրկին

Պօն Մարշէին դեմ

Ամէն օր բաց է մուտքը ազատ

5—10

ՔԵՍ ԲԱԴԵՈՆԵԼ

ԿԵԱՆՔԻ ԱՊԱՀՈՎԱԳՐԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ

Հիմնեալ ի Բաքիզ 1841

Կը գործէ Փրանսական կառավարութեան հսկողութեան եւ հակակշիռն տակ

Սկիզբէն ի վեր ապահովագրեալներու եղած վճարում Փր. 300,000,000

Սկիզբէն ի վեր արձանագրեալ ապահովագրութիւնք » 700,000,000

Ընթացիկ ապահովագրութիւնք » 85,000,000

Դրամագլուխ եւ պահեստ » 62,750,000

Ուրեմն ընթացիկ ապահովագրութեանց գումարին վրայ պահեստի համեմատութիւնն է 74⁹/₁₀, որով ՔԵՍ ԲԱԴԵՈՆԵԼԻ ընծայած երաշխաւորութիւնը գեր ի վեր կը հանդիսանայ ուրիշ ընկերութեանց ցոյց տուած երաշխաւորութեանէն:

Ընկերութեան Վարչական խորհուրդը կազմուած է Ֆրանսայի ամէնէն նշանաւոր դրամատէրներէն:

Թոքթիոյ Վեօրքն ԳԱՌՆԻԿ ԱՍՏՈՒԱԾԱՏՈՒՐ

Սթամպուլ, Սուլթան Համամ, Բասաթ Քաղըրճըզլու

Ընկերութեան վրայ տեղեկութիւն առնելու համար գիմի

4—10

ՔՐԷՏԻ ԼԻՕՆԷԻ

Պ Ա Լ Ք Ա Ն

Առանձնաշնորհեալ Ազգային Ապոհովագրական Ընկերութիւն
Ի Ս Օ Ֆ Ի Ա

Դրամագլուխ 7,500,000 Ֆր.

Դրամատունը քնկերութեան՝

Պուլկար Ազգ. Դրամատուն՝ Սօֆիա, Անգլեւաւորական Դրամատուն՝ Լոնտոն, Տօլէ Պանք՝ Պերլին, Օսթ. Կայս. Դրամատուն՝ Բարիզ, Քրէտի Լիոնէ՝ Կ. Պոլիս 7—10

Գործակալութիւնը Թուրքիոյ գլխաւոր քաղաքներուն մէջ
Ընդհ. Ներկայացուցիչ Թուրքիոյ Ա Ր Շ Ա Կ Ո Ի Ն Ճ Ե Ա Ն
Կ. Պոլիս, Ղալաթիա, Պանք Օթտօմանի զէմ, Թաշթապրուն խան

ՏԻ ԼՈՒԻ ԵՈՒՆԻՐՆ ԷՆՏ ՔՐԱՌԻՆ

(The Law Union & Crown)

ԱՆԳԼ ԱՊԱՀՈՎԱԳՐՈՒԹԵԱՆՑ ԸՆԿ.

Հրդեհի, Կեանքի և Արկածի դէմ
Հիմնուած 1835ին Լոնտոնի մէջ

Դրամագլուխ 1,500,000 Ա. Ո.
Պահեստի դրամ 4,800,000 „ „

Ընդհ. Ներկայացուցիչ Թուրքիոյ
Ridley, Rowell & Co

Կալաթա, Քեօլեօղլու խան քիւ 9—10
7—10

ՈՒԷՍԴԵՐՆ

Հ Ր Դ Ե Հ Ի Դ Է Մ

ԱՆԳԼԻԱԿԱՆ ԱՊԱՀՈՎԱԳՐԱԿԱՆ ԸՆԿ.

Հիմնեալ 1851ին

Հատուցուած վնասներու դուժարը	Անգլ. Ոսկի	6000000
Պատրաստ դրամ եւ տարեկան հասոյթ	»	» 1250000
Վճարեալ դրամագլուխ	»	» 10000

Հրապարակիս ծանօթ Փրանսական եւ գերմանական ընկերու.
Թեանց դրամագլուխը 100,000էն աւելի է:
«Ուէսդերն» Ընկ.ը հրդեհի դէմ առնէ կարգի գործեր կ'ապա.
հովագրէ: Վնասները տեղւոյն վրայ եւ անմիջապէս կը հատուցանէ:

Ներկայացուցիչ Թուրքիոյ
ԴԱՌՆԻԿ ԱՍՏՈՒԱԾԱՏՈՒՐ

4—10

Պոլիս, Սուլթան Համամ, Քաթըրճը Օղլու խան Թիւ 43

ՆԻԿՈՂՈՍԵԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆ

ԳԻՇԵՐՈՐԻ ԵՒ ՑԵՐԵԿԵԱՅ

Կը փութամ ծանուցանել պատ. աղգանոց թէ Կայս. Կառա. վարութեան հրամանաւ վարժարան մը հաստատած եմ ի Բանկալթի, Նշան Թաշիի կողմը, Ռուսաց հիւանդանոցի փողոցը, թիւ 12 եւ 14 տուններուն մէջ:

Վարժարանս ունի երկսեռ մանկապարտէզ մը, երկսեռ նախակրթարան մը եւ բարձր. նախակրթարան մը միայն աղջկանց յատուկ:

Դասախօսութիւնները սկսան 1/14 նոյեմբեր, երկուշաբթի օր:

Աշակերտ տալ փափաքող ծնողները կը հրաւիրուին ամէն օր առաւօտէն մինչեւ կէս օր տեսակցիլ տնօրէնութեան: հետ, տես. ղեկանալու համար ուսմանց ծրագրոյն եւ ընդունելութեան պայմաններուն:

Հիմնադիր-տնօրէն

3-10

Յ. Գ. ՆԻԿՈՂՈՍԵԱՆ

Անկարելի է որ ընտանիք մը առանց կարի մեքենայի մնայ, բայց էական կէտն է լաւ մեքենայ մը ունենալ, որովհետեւ լաւ մեքենայ մը անթիւ եւ անհամար ծառայութիւններ կը մատուցանէ, մինչդեռ գէշ տեսակէ մեքենայ մը անվերջ յժգոհութեանց եւ տաղտուկի աղբիւր մըն է:

Բոլոր աշխարհ դիտէ թէ՝

Ս Ի Ն Կ Ե Ր

Հայրաթիւ ԿԱՅՍ. ՊԱՆԱՍԱՆ

The Singer Manufacturing Co

մեքենան լաւագոյնն է. սոյն մեքենան ամէնէն աւելի կատարելագործուածը, հաստատունը եւ զիւրագործածելին ըլլալուն՝ բոլոր վաճառք աշխարհի մէջ ամէն ոք Սինկերի մեքենաները կը գնէ:

Զեռքի, ոտքի, ու ոտքի եւ ձեռքի միանգամայն

մեքենաներ կը գտնուին:

ՍԻՆԿԵՐԻ մեքենաները կը ծախուին մի միայն Սինկեր Ընկերութեան վաճառատանց մէջ:

ԲԵՐԱ. { 1. Մեծ փողոց, Պօն Մառշէի գէմ, Թ. 343 և 343 կրկին՝
2. Մեծ փողոց, Կալաթա Սէրայի Լիսէին գէմ:

ԿԱՆԱԹԱՆ. { 1. Սինկեր խան, Թիւնէլին ետեւը.
2. Դարաքէօյ, Թրամվէյին կայարանին գէմ:

ՊՈԼԻՍ. { 1. Սուլթան Համամ, Թ. 2
2. Սուլթան Պէյազիտ, Թրամվէյի կայարանին գէմ, Թ. 13

ՍԿԻԻՏԱՐ. Զարըը Պօյու, Թ. 120.

ՇԱԲԱԹԱԿԱՆ ՄԱՍՆԱՎՃԱՐՈՒՄՆԵՐ

Դասերը եւ նորոգութիւնք ձրի.

Կասաբեալ երաշխաւորութիւն:

Մասնաճիւղեր գաւառաց բոլոր քաղաքներուն մէջ:

Սինկերի Ընկերութեան կեդր. վարչատեղին կը գտնուի Բերա, Մեծ Փողոց, Թ. 343 եւ 343 կրկին, Սարգիս Պէյ Տիւզօղլուի տունը:

3-10

ԳՐԱՏՈՒՆ

ՍԵՏՐԱԿ ԹՈԽԱԺՅԱՆ, ԻԶՄԻՐ

Իզմիրի մէջ կանոնաւոր Հայ գրատուն մը չըլլալուն համար՝ հաստատած ենք մեր պրտաւորութիւնը որ պատրաստ է հայթայթելու Հայերէն, Թուրքերէն, Ֆրանսերէն ու Անգլիերէն գրաւորքեր, խնդրէս նաեւ վէպեր, զրահանքներ և է ճիշդի պատկանող գործեր եւ գրեկական ամէն պիտոյք:

Ուշադրութիւն կը հրաւիրենք թէ՛ Գրատունս արամադրելի աւելի ամէն տեսակ օրացոյց, տարեցոյց, յուշատետրեր, գրեկական արժանիք ունեցող նուիրելի շատ մը գիրքեր, Կազանդի համար ընտիր նամակի թուղթեր, եւն:

Գաւառներէ, հեռաւոր կամ մօտաւոր ո՛ր եւ է կեդրոններէ մեղի եղած ապագրանքները երկատարենք խիստ ձեղ սպասուրեամբ եւ չափաւոր յանձնարարողչէքով, հերիք է որ ապագրանքները ըստ կԱՆԽԻԿ վճարուած եւ մեզի ցոյց տրուին օրոյ հասցէներ:

Կը խնդրուի յարգելի Հեղինակներէ ու Հրատարակիչներէ որ իրենց նոր հրատարակութիւններէն նմուշի համար մէյմէկ օրինակ հաճին Գրատանս զրկել:

Գրատանս հասցէն է՝

Սեդրաք Թոխաճեան
Պատմահանէ ճատէսի, Իզմիր
Setrak Tokhadjian Libraire
Rue Basmahané, Smyrne

ՏՕՔԹ. Ն. ՏԱՂԱԽԱՐԵԱՆԻ ԳՈՐԾԵՐԸ

Գիտական շարժում Ա. Տարի (1885) (Սպասած)	Ղըշ.
» » Բ. » (1886)	20
» » Գ. » (1887)	20
Բնական պատմութիւն Ա. հատոր (Կենդ. Հիւսուածարանութիւն եւ Մարդկային Կազմախօսութիւն ու Բնախօսութ.)	
Դասագիրք երկրորդական վարժարանաց	40
Նախորդին համառօտը. Դասագիրք նախակրթարանաց	8
Ծագումն Հայ տառից (Պատկեալ Իզմիրեանց մրցանակաւ)	10
Մանրէաբանութիւն	10
Տիեզերք եւ իւր Կազմութիւնը (Ֆրանսերէն)	10
Առողջապահութիւն	25
Դնդակական գործարանք (Կազմախօսութիւն, Բնախօսութիւն եւ Առողջապահութիւն)	6
Մարդկային սաղմախօսութիւն	5
Բառացուցակ արտանուանաց, Բ. տիպ	3
Տարուինականութիւն, Գ. տիպ	3

Սոյն գործերու կեդրոնատեղին է

Մատրեսեան Տպարան, Ֆինճանճըլար, Կ. Պոլիս